

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Jagodic

Vstop mladih na trg delovne sile: razlike med spoloma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Ana Jagodic

Mentorica: red. prof. dr. Alenka Švab

Vstop mladih na trg delovne sile: razlike med spoloma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

Vstop mladih na trg delovne sile: razlike med spoloma

Življenjski prehodi v poznomodernih zahodnih družbah se destandardizirajo in individualizirajo, pri čemer pomemben dejavnik predstavljajo osebne okoliščine in strukturna umeščenost posameznika. Povezave med izobraževanjem in drugimi vrstami življenjskih prehodov se v splošnem krhajo, vstop mladih na trg delovne sile pa postaja vedno bolj tvegan in negotov. Z zaostrovanjem razmer na trgu delovne sile se mladi soočajo z višjimi stopnjami brezposelnosti, večjo vključenostjo v manj varne in bolj fleksibilne oblike zaposlitev ter posledično nižjo stopnjo socialne in ekonomske varnosti. Z zaostrovanjem socialnih razmer ter položaja na trgu delovne sile se razlike med mladimi povečujejo, s tem pa se večja tudi pomen osebnih okoliščin. Našteto vpliva na življenjske in karijerne odločitve mladih, pri čemer so ženske, predvsem z vidika načrtovanja družine, v slabšem položaju. Razlike med spoloma s tega vidika potrjuje tudi empirični del diplomske naloge, ki obsega predstavitev in analizo enajstih intervjujev z mladimi zaposlenimi, ki so se nedavno soočali s tovrstnim življenjskim preходом. Vključuje individualne izkušnje s preходом iz izobraževanja na trg delovne sile ter raznolike poglede na aktualno družbeno situacijo.

Ključne besede: mladina, trg delovne sile, življenjski prehodi, razlike med spoloma, zaposlovanje.

Entry of youth to the labour market: gender differences

Life transitions are being unnormalised and personalized, wherein the personal circumstances and structural embeddedness of the individual represent an important factor. Links between education and other types of life transitions are crumbling, and the entrance of youth to the labour market is becoming increasingly risky and uncertain. Conditions in the labour market are exacerbating, which leads to youth facing higher rates of unemployment, greater involvement in less secure and more flexible forms of employment and, consequently, a lower level of social and economic security. Deterioration of social conditions and changing circumstances in the labour market lead to increased social inequalities among youth, which extends the meaning of personal circumstances of the individual. All of the above affects young people's life and career decisions, leaving women, especially in terms of family planning, at a disadvantage. Gender differences in this respect are also confirmed by the empirical part of the thesis, which consists of the presentation and analysis of eleven interviews with young employees, who were recently faced with such a life transition. It includes individual experiences with the transition from education to the labour market and diverse views on the current social situation.

Key words: youth, labour market, life transitions, gender differences, employment.

KAZALO

1 Uvod.....	5
2 Spremembe prehodov v odraslost v pozni modernosti	7
3 Socialno-ekonomski položaj mladih v Sloveniji.....	9
4 Trg dela v Sloveniji	11
4.1 Spremembe na trgu delovne sile.....	13
4.2 Mladi na trgu delovne sile	15
4.3 Razlike med spoloma pri prehodu na trg delovne sile.....	17
5 Kvalitativna raziskava o prehodu na trg delovne sile v Sloveniji	21
5.1 Metodologija.....	21
5.2 Predstavitev in interpretacija rezultatov	22
5.2.1 Opis vzorca	22
5.2.2 Oblike zaposlitev ter stanovanjska situacija	23
5.2.3 Izbira študija ter fleksibilnost na področju zaposlovanja.....	25
5.2.4 Odgovornost posameznika za položaj na trgu delovne sile.....	27
5.2.4 Vloga socialnih mrež	29
5.2.5 Odhod v tujino	31
5.2.6 Razlike med spoloma	32
5.3 Glavne ugotovitve.....	34
6 Diskusija.....	36
7 Zaključek.....	38
8 Literatura.....	41

1 Uvod

Po podatkih raziskave Mladina 2013 in po uradnih Eurostatovih podatkih je ekonomska neenakost med mladimi v porastu. (CEPYUS-FES 2014, 5) Od nastopa gospodarske krize, torej okvirno v zadnjih šestih letih, se je stopnja brezposelnosti med mladimi izrazito povečala, slabša se tudi položaj mladine v Sloveniji v primerjavi z evropskim povprečjem. Z zaostrovanjem položaja mladih na splošno se večajo tudi socialne in ekonomske razlike med njimi, kar se odraža predvsem v razlikah glede na starost in spol. Razlika v zaposlenosti moških in žensk se je izraziteje povečala prav v letu 2013, kar pomeni poslabšanje položaja glede na prejšnja leta, tudi glede na leta po začetku gospodarske krize. (CEPYUS-FES 2014, 6) Neenakosti med spoloma pa se ne odražajo zgolj na deležu zaposlenih, temveč tudi v oblikah zaposlitve in delovnih pogojih.

Strukturne spremembe na trgu delovne sile so eden izmed razlogov za slabšanje socialno-ekonomskega položaja mladih v Sloveniji. Z vstopom na trg dela se mladi pri nas soočajo s podobnimi problemi kot njihovi vrstniki drugod po Evropi. Težave pri vstopu mladih na trg delovne sile se pojavljajo predvsem zaradi razlik v strukturah povpraševanja in ponudbe delovne sile, pa zaradi naraščanja fleksibilnosti zaposlovanja, prekernih oblik zaposlovanja in starostne segmentacije trga delovne sile. (Ignjatovič 2002, 39) Tovrstni trendi na področju zaposlovanja namreč najbolj prizadenejo prav mlade, ki vstopajo na trg delovne sile ter se najpogosteje soočajo s fleksibilizacijo in njenimi negativnimi posledicami. (Ignjatovič 2002, 42) V Sloveniji smo priča tudi nekaterim posebnim značilnostim mladinskega trga delovne sile, predvsem gre tu za študentsko delo, vendar mladinski trg delovne sile kljub temu večinoma odseva splošna družbena in ekonomska dogajanja v Sloveniji. Velika prožnost zaposlovanja mladih, pogosti prehodi med zaposlitvami in pogosta brezposelnost namreč odločilno vplivajo na možnosti za ekonomsko in socialno osamosvojitve mladih. (Ignjatovič 2002, 40)

Socialno-ekonomski položaj mladih je pri nas, ne glede na situacijo na trgu delovne sile, v evropski perspektivi relativno ugoden. Revščine je med mladino relativno malo, kar pa se pripisuje predvsem delovanju neformalnih podpornih mrež, dokaj uspešnemu delovanju sistema socialnega varstva in v veliki meri tudi podaljšanemu bivanju mladih v prvotni družini. (Flere in drugi 2014, 57) Kakor na splošno v družbi, pa se tudi med mladimi socialne razlike povečujejo. Pri tem je pomemben dejavnik, poleg drugih osebnih okoliščin, tudi spol. Med mladimi moškimi in ženskami so opazne razlike v starosti ob zapuščanju prvotne družine, ustvarjanju lastne, predvsem pa na področju izobraževanja in kasneje zaposlovanja,

kjer se razlike ob zaostrovanju razmer še povečujejo. Raziskave beležijo boljši učni uspeh pri dekletih na vseh ravneh izobraževanja, prav tako je delež deklet večji med slovenskimi diplomanti. Vključenost deklet v terciarni študij je opazno večja kot vključenost fantov, pa vendar se ta trend zaustavi pri doktorskem študiju. (Ule 2010, 21) Opazne so razlike pri izbranem področju študija glede na spol, dekleta se namreč pogosteje odločajo za pedagoške, humanistične, družboslovne, zdravstvene in socialne programe, medtem ko fantje večkrat izberejo naravoslovno-tehniške. (Ule 2010, 22) Vse naštetu odraža spolno specifične scenarije odraščanja, ki rezultirajo v spolno značilnih izobraževalnih in poklicnih izbirah. Tovrstni družbeni in kulturni vplivi torej definirajo življenja mladih žensk, pri čemer pomembno vplivajo tudi na njihove prehode iz procesa izobraževanja na trg delovne sile ter na njihove karijerne poti. Med mladimi brezposelnimi je več žensk, kakor moških, ta razlika pa se v zadnjih trinajstih letih ni zmanjšala. (Flere in drugi 2014, 60) Problematični so tudi deleži glede na spol v manj varnih oblikah zaposlitve, ki se med mladimi povečujejo, poleg tega pa pomembno vplivajo na življenjske odločitve, kot je ustvarjanje družine.

Vse naštetu kaže na obstoječe pomembne razlike med spoloma na različnih področjih življenja mladih v Sloveniji. Diplomaska naloga se osredotoča na razlike ob vstopu mladih na trg delovne sile, ki ga zaznamujejo opisani družbeni trendi in spremembe. Poskuša odgovoriti na raziskovalni vprašanji o razlikah med spoloma, ki se pojavljajo ob prehodu iz izobraževanja na trg delovne sile, torej med mladimi iskalci prve zaposlitve, ter njihovih značilnostih. Razdeljena je na teoretični in empirični del, katerih skupni cilj je prikazati in analizirati spolne razlike med mladimi iskalci prve zaposlitve. Prvi del diplomske naloge z analizo sekundarnih virov podaja oris trenutne situacije mladih na trgu delovne sile ter ob prehodu iz procesa izobraževanja v svet dela. S pregledom znanstvenih člankov ter izvedenih raziskav na izbranem področju prikazuje položaj mladih, razlike med spoloma ter njihove vzroke in posledice. Analizira socialno-ekonomski položaj mladih, aktualne spremembe na trgu delovne sile, značilnosti zaposlovanja mladih, s tem povezane razlike med spoloma, ter ponuja primerjavo v evropskem kontekstu. Drugi, empirični del diplomske naloge nadaljuje zastavljeno pot z izvedbo in analizo kvalitativne študije, natančneje z enajstimi pol-strukturiranimi intervjuji z mladimi moškimi in ženskami, ki so sami nedavni iskalci prvi zaposlitve. V zaključku diplomske naloge sledi poskus sinteze ter odgovorov na raziskovalna vprašanja, ki ponujajo vpogled v aktualno situacijo, razlike med spoloma in trende na področju zaposlovanja mladih.

2 Spremembe prehodov v odraslost v pozni modernosti

Pomembna značilnost sodobnih družb je ločevanje življenjskih potekov na med seboj ločene življenjske faze. Sprejetje v družbo odraslih, torej vstop v življenjsko obdobje odraslosti, ni bilo nikoli le stvar starosti, temveč tudi socialni prehod in preizkus. Ta razlika med psihofizično ter družbeno in osebnostno rastjo je vodila v izoblikovanje mladosti, življenjskega obdobja med otroštvom in odraslostjo. (Ule 2008, 48) Pojav mladosti, ki pa ni samoumeven ter se pojavi šele v družbah, kjer je odraščanje tudi stvar izbire - za nas je tu ključno obdobje evropskega srednjega veka, je ključen za vse družbe, ki temeljijo na individualnosti in razvoju posameznika onkraj vnaprej strogo določenih življenjskih potekov. To posameznike izpostavlja družbenim vplivom, predvsem vzgojno-izobraževalnim, mladost pa posledično ostaja prostor konstrukcij socialnih vlog, statusov in družbenih pričakovanj. (Ule 2008, 49)

Na konstrukcijo mladosti je ključno vplivala uveljavitev obveznega šolanja in njegovo podaljševanje, s tem pa je na pomenu pridobil tudi prehod iz obdobja izobraževanja na trg dela in v zaposlitev. Prehodi mladih na trg dela se dandanes pospešeno diverzificirajo, postajajo nestabilni in negotovi ter s tem destandardizirani in fragmentirani. Povezave med izobraževanjem in drugimi vrstami življenjskih prehodov se krhajo, pri tem pa prihaja do odmika od linearnosti tovrstnih procesov in brisanja meja med mladostjo in odraslostjo. Mladi dandanes so najbolj izobražena generacija do sedaj, vendar so njihove zaposlitvene prihodnosti in perspektive kljub temu negotove. Prehod na trg delovne sile je za številne tvegan, pogoji pa so vedno manj stabilni in vedno bolj izkoriščevalski. Razumevanje destandardizacije tovrstnih prehodov zahteva zavedanje o značilnostih socialne integracije ter upoštevanje različnih dejavnikov in struktur. (Razpotnik 2011)

Življenjska pot in njen potek postajata vedno bolj stvar individualnih izbir, kar povzroča pomembne spremembe v odraščanju, socializaciji in biografski kontinuiteti. Preobrazbe na vseh življenjskih področjih, predvsem pa v delovni sferi, izrazito vplivajo tudi na spreminjanje statusa odraslosti in značilnosti življenjskih prehodov. Zaposlitev dobiva drugačen značaj, je vedno bolj projektna, časi prezaposlitve pa se menjajo s časi podzaposlenosti in nezaposlenosti. Podaljševanje šolanja, življenja v okviru izvorne družine, ekonomska in socialna odvisnost ter odlaganje z življenjskimi odločitvami glede družine in samostojnega življenja so tako pogosto življenjska nuja ter manj izbira. Ob upoštevanju aktualnih družbenoekonomskih sprememb poleg objektivnih znakov odraslosti, kot je na primer ekonomska in socialna neodvisnost, na pomenu pridobivajo tudi različni subjektivni

pogoji, ta življenjski prehod pa tako ni povezan več zgolj z dokončanjem šolanja, zaposlitvijo in ustvarjanjem družine. (Ule 2008, 14)

Tradicionalni kulturni vzorci na področju socialno-ekonomskega in stanovanjskega osamosvajanja mladih se v evropski primerjalni perspektivi v zadnjih letih spreminjajo. Tako je za Slovenijo trenutno značilen "sredozemski vzorec", sicer poimenovan po sredozemskih državah, ki označuje podaljšano bivanje mladih v izvorni družini. Po podatkih raziskave Mladina 2013 je delež mladih med šestnajstim in petindvajsetim letom, ki še vedno živi pri svojih starših kar 85,5 odstoten, medtem ko je, za primerjavo, v Nemčiji na primer 69,3 odstoten. (Flere in drugi 2014, 43) Ta pojav ima na mlade različne učinke. Po eni strani je funkcionalen v smislu nižanja stopnje revščine in višanja socialno-ekonomskega statusa, po drugi strani pa, ob upoštevanju pomena socialne in ekonomske osamosvojitve od staršev, za mlade pomeni odlaganje prehoda v odraslost. Raziskave o starosti, pri kateri mladi zapuščajo izvorno družino, kažejo precejšnje razlike med družbami, kar kaže tudi na kulturno pogojenost teh življenjskih prehodov. Največje razlike so sicer opazne med severom in jugom Evrope, pri čemer se Slovenija uvršča med države, v katerih mladi najkasneje zapuščajo izvorno družino. (Flere in drugi 2014, 44) Razlogi za tovrstne razlike so različni, segajo na primer vse od materialnih priložnosti za ustvarjanje samostojnih gospodinjstev, vključenosti v proces izobraževanja, mobilnosti, kulturne pogojenosti in značilnosti partnerskih razmerij. (Choroszewicz in Wolff 2010) Za mlade je poleg socialne in ekonomske osamosvojitve izrazito pomemben tudi življenjski standard, ki ga je v pozni moderni vse težje usklajevati s pričakovanji drugih ter gmotnimi možnostmi za osamosvojitve. Rezultat tovrstnih usklajevanj so kompromisi na poti do popolne osamosvojitve mladih, kot so na primer zgolj ekonomsko osamosvajanje in hkratno bivanje pri starših, negotovo osamosvajanje z možnostjo vrnitve k izvorni družini ter začasno osamosvajanje ob podpori staršev. Pri tem se pojavi razlikovanje med neodvisnostjo in samostojnostjo, pri čemer je za mlade vedno bolj pomembno ohranjanje samostojnosti v domu staršev. (Ule 2008, 15)

Podaljšana kohabitacija ter ekonomska odvisnost od staršev ima za mlade različne posledice. Poleg omenjenih očitnih ekonomskih in socialnih učinkov je pomemben vidik podaljšane bivanja v pri starših tudi razmerje moči znotraj družine, ki se oblikuje v veliki odvisnosti od ekonomskih in drugih družbenih virov. Ob upoštevanju vedno zgodnejšega vstopanja v adolescenco in podaljševanja procesa izobraževanja se odvisnost od staršev izrazito podaljšuje. Poleg tega so mladi ob vstopu na trg delovne sile večinoma obsojeni na nizka plačila ter negotove zaposlitve, ki jih na trgu delovne sile marginalizirajo in jim nadalje otežujejo ali onemogočajo dostop do virov različnih oblik. Tovrstna marginalizacija in stopnja

socialne vključenosti se pomembno razlikujeta tudi glede na osebne okoliščine posameznika, izrazito vlogo, kakor je razvidno tudi iz že navedenih podatkov o zaposlovanju, pa pri tem igra tudi spol. Kakorkoli, socialno-ekonomske strukture in dejavniki so pogojeni z družbenimi institucijami in družbeno strukturo. Ti regulirajo posameznikov dostop do izobrazbe, socialnih storitev in dela ter zaposlitve. Pri tem lahko širom Evrope zasledimo dve vrsti regulacije in interpretacije tovrstnih procesov; strukturen pristop, ter individualen pristop. Slednji pri interpretaciji neenakosti in socialne izključenosti ali prikrajšanosti uporablja neoliberalno retoriko, ki poudarja individualno odgovornost ter pozornost odvrta od strukturne pogojenosti posameznih življenjskih potekov. (Razpotnik 2011, 1447)

3 Socialno-ekonomski položaj mladih v Sloveniji

Pri mladih gre za heterogeno družbeno skupino in kategorijo, tako z vidika socialno-ekonomskega položaja in materialne in socialne varnosti, kakor tudi z vidika definiranja in operacionalizacije. V za to nalogo relevantno študijo slovenske mladine – Mladina 2013 – so bili na primer vključeni mladi med šestnajstim in sedemindvajsetim letom starosti, medtem ko OZN svoje statistike oblikuje na konceptualizaciji mladine v starostnem okviru med petnajst in štiriindvajset let. UNESCO se pri svojih študijah opira na določbe znotraj držav članic (UNESCO 2014), pri nas pa so mladi s strani Urada republike Slovenije za mladino in Zavoda republike Slovenije za zaposlovanje opredeljeni znotraj starostnega okvira med petnajst in devetindvajset let. (Jablanović 2013) Z vidika socialne varnosti mladi predstavljajo populacijo, ki je še vključena v proces izobraževanja, ali pa je že prisotna na trgu delovne sile. Pri sistemih socialne varnosti pa gre lahko za upravičence do storitev v okviru izvorne družine oziroma gospodinjstva, ali pa že za nosilce lastnih gospodinjstev. (Nagode in drugi v Rakar in Boljka 2009, 58) Definiranje mladosti in mladih torej nikakor ni enostavno in enoznačno, saj gre za življenjsko obdobje, zaznamovano s prehodnostjo in vmesnostjo. Obdobje vključuje pomembne prehode, med katerimi izstopajo prehod iz procesa izobraževanja na trg delovne sile, prehod od ekonomske (in socialne) odvisnosti k neodvisnosti in samoodgovornosti ter prehod od izvorne družine k ustvarjanju lastne. Iskanje splošne svetovne definicije torej ni enostavna naloga, saj presega preproste starostne omejitve. Prav tako se starost ob različnih omejitvah med državami razlikuje, spreminjajo pa se tudi demografski trendi. Evropske države pri opredelitvi mladih torej niso enotne, večinoma pa so enotne v tem, da zgornja starostna meja ne presega 30 let. Statistični urad Republike Slovenije, skupaj še z nekaterimi

drugimi evropskimi državami, mladino opredeljuje kot ljudi, stare med 15 in 29 let. (Statistični urad RS 2009, 10)

Po podatkih iz leta 2013 je razpoložljivi dohodek mladih v Sloveniji občutno nižji od povprečja EU-15, razlika, ki se je v preteklih letih že zmanjševala, pa ponovno narašča. Podatki, ki kažejo tudi naraščanje ekonomskih neenakosti med mladimi, nakazujejo na neugoden položaj slovenske mladine v primerjavi z evropskimi statistikami, kar pa se ne odraža tudi na stopnji revščine med mladimi v Sloveniji. Le-ta je namreč relativno nizka, na kar vplivajo predvsem podaljšano bivanje mladih v prvotni družini, sistem socialnega varstva in neformalne podporne mreže. Prisoten je torej t.i. "sredozemski vzorec", saj je stopnja mladih, ki živijo pri svojih starših, nad evropskim povprečjem. (Flere in drugi 2013) Razlike v brezposelnosti so se v zadnjih letih povečale tako med spoloma kakor tudi med starostnimi skupinami, vendar Slovenija ostaja med državami, ki imajo najmanjše razlike med plačami moških in plačami žensk. Brezposelnost mladih se je sicer od leta 2007 na splošno izrazito povečala, kar je Slovenijo pomaknilo niže tudi na lestvici evropskih držav. (Flere in drugi 2013)

Izzivi sodobnega časa ter nagle družbene spremembe, povezane z globalizacijo, od mladih zahtevajo vedno hitrejšo prilagajanje na spremenljive in negotove družbenoekonomske razmere. Procesi modernizacije tako promovirajo dve skupini mladih: prvo, ki tovrstne spremembe s pridom izkorišča ter si s tem odpira nove življenjske priložnosti, ter drugo, ki je v tem dogajanju potisnjena na družbeni rob. Uvrščanje v eno izmed skupin je pri tem ključno povezano z razpoložljivostjo družbenih in osebnih virov, ki ključno prispevajo k povečevanju družbenih neenakosti. Le-ta pa se iz medrazredne premika tudi k znotrajrazredni diferenciaciji, ki pomeni dodatno okrepljen pomen dejavnikov in okoliščin, ki znotraj družbenih slojev ustvarjajo razlike med mladimi. Eden izmed najbolj vplivnih tovrstnih dejavnikov danes je prisotnost in kakovost družinskih podpor, pri čemer so najpomembnejše družinske socialne mreže in čustvene podpore. Tovrstni pojavi vodijo v krepitev socialnih razlik med mladimi, ki so v znotrajrazrednih pojavnih oblikah za mlade pogosto še težavnejše kot v medrazrednih. (Ule 2008, 209)

Že obstoječe socialne in ekonomske razlike med mladimi pa se krepijo tudi tekom izobraževanja, pri čemer igrajo ključno vlogo različne oblike kapitala, vse od najbolj opaznega – ekonomskega, pa do socialnega in kulturnega. Akterji znotraj izobraževalnih institucij vrednotijo specifične kulturne karakteristike in kompetence, ki so izražene skozi govor, obnašanje, znanja in interakcije znotraj šolskega okolja. Mladi iz srednjih in visokih družbenih slojev oziroma socialno-ekonomskih okolij so temu kulturnemu kapitalu

izpostavljeni skozi interakcije s starši, znotraj domačega okolja, in skozi aktivnosti, ki so spodbujane s strani staršev. Tako ustvarjeni kulturni kapital, ki ga spremlja tudi sprotno in proporcionalno ustvarjanje socialnega kapitala v istih socialnih omrežjih, kasneje pomaga mladim krmariti skozi izobraževalni sistem. Po drugi strani posamezniki in nižjih družbenih slojev temu kulturnemu kapitalu niso izpostavljeni, tudi nimajo pogojev za njegov razvoj, ter so zato v neenakem položaju znotraj izobraževalnega sistema. Šola posledično reproducira neenakosti, ki izhajajo iz neenakega socialno-ekonomskega statusa, saj je poznavanje in izražanje dominantne kulture nagrajeno in rezultira v višjih ravneh dosežkov znotraj izobraževalnega procesa. (Gaddis 2013) Po Bourdieuju je torej vloga šolstva, da družbene hierarhije pretvarja v akademske hierarhije, ki igrajo legitimacijsko funkcijo v reprodukciji družbenega reda. (Bourdieu 1977)

Dejstvo, ki pa je skupno vsej evropski mladini, je naraščanje negotovosti prehodov v odraslost, pri čemer so vzroki za to vedno težje ugotovljivi, kot eden izmed ključnih problemov pa se kaže predvsem individualizacija. (Ule 2008, 208) Življenjske razmere mladih so spremenjene in spremenljive, pojavlja pa se kombinacija pritiskov k individualni odgovornosti ter izkušnje dejanske nemoči in ranljivosti na drugi. Našteto skupaj ustvarja močne občutke negotovosti, vseprisotnih tveganj ter nevarnosti. Pri tem narašča pomen osebnih okoliščin in dejavnikov kot so socialni in kulturni kapital, komunikacijske kompetence in čustvena stabilnost, a se pomen standardnih osebnih okoliščin, kot sta spol in nacionalna pripadnost, ne zmanjšuje. Naraščajoča individualizacija, preobremenjenost z družbenimi konflikti in spremembe v vlogah družbenih institucij, kot je na primer družina, vodijo v dojemanje tveganj kot posamičnih, osebnih kriz. Mladi tako lastnih problemov ne vidijo več kot učinke zunanjih procesov in struktur, temveč omenjeno dojemajo kot individualno odgovornost. Pogost odziv je umik v zasebnost ter zmanjševanje tveganj v življenjskih izbirah, pomen družinskih podpor pa se ob naraščanju tekmovalnosti in selekcije še povečuje. (Ule 2008, 209)

4 Trg dela v Sloveniji

Nacionalni trgi delovne sile v evropskih državah se številnim skupnim lastnostim ter skupnemu vplivu globalne gospodarske krize navkljub, med seboj pomembno razlikujejo. Med pomembnejšimi dejavniki, ki vplivajo na nacionalni trg delovne sile so demografske značilnosti, alokacija delovne sile, izraba delovne sile ter struktura brezposelnosti. (Ignjatović

2002, 20) Posameznih trgi delovne sile in njihove značilnosti so sicer izrazito regionalno pogojeni, njihov razvoj pa sledi razvoju gospodarstva in države blaginje. (Ignjatović 2002, 23) Aktualno stanje na trgu delovne sile je torej posledica gospodarskih gibanj in družbenih sprememb, hkrati pa je v veliki meri odvisno od kulture in tipa socialne države. Ob upoštevanju demografskih gibanj in značilnosti, ki so podobna v evropski primerjalni perspektivi, je struktura brezposelnosti pomemben kazalnik položaja mladih v določeni evropski državi, poleg tega pa odseva tudi organiziranost trga delovne sile ter implikacije socialnih politik in njihov vpliv na posamezne družbene skupine.

Odnosi in razmerja na trgu delovne sile v veliki meri odsevajo družbena razmerja moči. Pojavi, kot so brezposelnost, strukturne spremembe, fleksibilizacija trga delovne sile in njegova segmentacija, so univerzalni fenomeni, ki smo jim priča povsod po Evropi, vendar jim je v različnih družbenih kontekstih pripisan različen pomen. Slovenski trg delovne sile se v zadnjih letih, posebej po nastopu gospodarske krize, sooča z naraščanjem brezposelnosti, ki v veliki meri otežuje prestop mladih iz procesa izobraževanja na trg delovne sile. Težave, s katerimi se soočajo iskalci zaposlitve so tako dolgoročne, kakor tudi kratkoročne. Najbolj očitno in aktualno oviro predstavljajo naraščajoče stopnje brezposelnosti, ki jih pri mladih iskalcih zaposlitve pogosto spremljajočasne zaposlitve, katerih delež se povečuje, ter relativno nizka stopnja delovne aktivnosti, ki pa je v pomembni povezavi tudi s podaljševanjem procesa izobraževanja. Vse naštetoključno vpliva na vstop mladih na trg delovne sile, pri čemer se ob zaostrovanju razmer na samem trgu povečujejo tudi neenakosti znotraj družbenih skupin. Pri tem se večajorazlike med možnostmi mladih za uspešen prehod iz izobraževanja na trg dela, enega izmed pomembnih dejavnikov pa predstavlja predvsem spol.

Ženske so na splošno tudi v Sloveniji še vedno v manjšem delu vključene na trg delovne sile, kakor moški. Po podatkih OECD je razlika med vključenostjo žensk in moških na trg delovne sile šest-odstotna, ob dejstvu, da je vključenost žensk v Sloveniji še vedno nad povprečjem OECD, prav tako pa je razlika med spoloma kar za deset odstotkov nižja od povprečja. Razlike med spoloma so prisotne tudi pri stopnjah brezposelnosti. (OECD 2009) Po podatkih Zavoda Republike Slovenije za zaposlovanje se situacija na trgu delovne sile zaostuje prav za ženske ter za mlade iskalce zaposlitve. V primerjavi leta 2013 in leta 2012 se je namreč med iskalci zaposlitve povečal prav delež žensk, brezposelnih v starostnih skupinah od petnajst do devetindvajset let in od trideset do devetintrideset let ter iskalcev prve zaposlitve. Manjše deleže v primerjavi z letom 2012 pa so predstavljale druge skupine iskalcev zaposlitve, na primer brezposelni v starosti od štirideset do devetinštirideset let, stari

petdeset let in več, brezposelni trajno presežni delavci oziroma stečajniki ter dolgotrajno brezposelne osebe. (Zavod RS za zaposlovanje 2013, 1)

4.1 Spremembe na trgu delovne sile

Aktualne spremembe na trgu delovne sile povsod po Evropi odražajo strukturne spremembe, tehnološki razvoj, demografska gibanja, migracijske in mobilnostne trende ter spremembe na področju življenjskih stilov in družinskih struktur. Medtem ko se nove možnosti zaposlitve odpirajo predvsem v gospodarskih sektorjih, na primer na področju osebnih storitev ali okoljske tehnologije, zaposlitve pospešeno izginjajo v drugih sektorjih, manj delovnih mest je tako na primer za nižje izobražene in fizične delavce. Posledično prihaja do odmika od tradicionalnih delovnih oblik in pogojev ter do oblikovanja novih modelov združevanja dela, prostega časa, družinskega življenja in izobraževanja. V zadnjih desetletjih lahko tako govorimo o pomembnih spremembah na trgu delovne sile, pri čemer se izgubljajo predvsem redne zaposlitve za nedoločen čas, povezane z višjimi stopnjami socialne varnosti in varnosti zaposlitve, pojavlja pa se vedno več zaposlitev za nedoločen čas, dela prek avtorskih pogodb in honorarnega dela, začasnih zaposlitev in drugih, manj varnih oblik zaposlitve. (European Parliament 2013, 14) Tovrstni prehodi v splošnem predstavljajo manj varnosti in več negotovosti za zaposlene, prekerno delo in nižje dohodke. (Muehlberger in Pasqua 2009)

Na razmere na trgu dela v Sloveniji, kakor tudi v Evropski uniji na splošno, v zadnjih letih pomembno vpliva globalna gospodarska kriza. Najočitnejši izmed posledic sta padec stopnje delovne aktivnosti ter velik porast stopnje brezposelnosti, ki imata pomembne nadaljnje socialne učinke. Trg dela in njegove institucije so prisiljene v številna prilagajanja in reforme, pri tem pa so ključni načini in intenzivnost tovrstnih procesov. Pri tem se najpogosteje poudarja pomen varovanja zaposlitve ter različnih oblik fleksibilnosti, ukrepov na področju politike trga dela, načina določanja plač ter zavarovanja za primer brezposelnosti. (UMAR 2013, 3) Zaposlenost v Sloveniji se je v obdobju od leta 2008 pa do leta 2012, torej po začetku krize, zmanjšala, padec delovne aktivnosti pa je bil večji od evropskega povprečja. Delovna aktivnost se je zmanjšala predvsem med nižje izobraženimi, splošna situacija na trgu dela pa se je najbolj poslabšala predvsem za mlade. Pojav gospodarske krize pa ni vplival zgolj na delovno aktivnost in stopnje brezposelnosti, temveč je učinek očiten tudi pri plačah zaposlenih, kar prav tako ključno vpliva na socialno-ekonomske razmere. Kljub vsemu so se v

obdobju po začetku gospodarske krize plače zaostrenim pogojem v Sloveniji prilagajale manj kot stopnje zaposlenosti. Učinki so poleg tega vidni tudi v ukinitvah stimulativnih delov plač ter zamrznitvah in znižanju osnovnih plač (večinoma pri javnih uslužbencih), kar vpliva tako na socialni položaj zaposlenih, kakor na motivacijo in razmere na delovnem mestu. (UMAR 2013)

Našteto priča o prisotnosti naraščajoče fleksibilizacije trga delovne sile, ki s strani delodajalcev pomeni bolj fleksibilno organizacijo dela, odzive na fluktuacije na trgu delovne sile ter zmanjšanje stroškov dela in izogib stroškom raznih dodatkov in pravic delavcev, v nekaterih državah Evropske unije pa gre poleg tega tudi za odziv na stroge regulacije trga dela. (European Parliament 2013, 14) Fleksibilizacijo trga delovne sile razumemo kot proces spreminjanja pogojev zaposlovanja ter načina organiziranja dela v smeri večje raznolikosti. Proces fleksibilizacije dela in zaposlovanja ima različno konotacijo, ki je odvisna od konteksta in kritične perspektive, prisoten pa je tako na področju formalnega, kakor tudi neformalnega dela. Predvsem je za ta proces značilno, da ima različne učinke na različne družbene skupine, ki so odvisni od osebnih okoliščin, kot so položaj na trgu delovne sile, starost, izobrazba in spol. (Kanjuo Mrčela in Ignjatovič v Svetlik in drugi 2004, 230) Fleksibilizacija dela in zaposlitve je povezana s sodobnimi spremembami na področju zaposlovanja ter predvsem z redefiniranjem samega pojma dela, ki smo mu priča v postindustrijski družbi. Sama percepcija ter pojavne oblike dela in zaposlitve se namreč širijo ter prehajajo od zaposlitve s polnim delovnim časom za nedoločen čas, ki je bila značilna za industrijsko moderno družbo, k drugačnim, manj formalnim ali celo neplačanim oblikam dela. Načini zaposlovanja se destandardizirajo v smeri zaposlovanja za določen čas, samozaposlovanja, drugačne organizacije dela, prostorske in časovne fleksibilnosti in podobno. (Kanjuo Mrčela in Ignjatovič v Svetlik in drugi 2004, 231) Vse našteto sicer odseva aktualne družbene in ekonomske spremembe, hkrati pa različnim družbenim skupinam predstavlja zmanjševanje socialne in ekonomske varnosti, višanje stopnje negotovosti ter, predvsem za mlade iskalce zaposlitve, otežuje pot do ekonomske in socialne neodvisnosti. Fleksibilizacija namreč pogosteje kot željo zaposlenih predstavlja odgovor na potrebe delodajalcev, kot način prilagajanja zahtevam trga, pri tem pa večina delavcev njene učinke, kljub pomembnim spremembam v odnosu do dela, čuti kot pritisk in nezaželeno povečevanje življenjske negotovosti. (Kanjuo Mrčela in Ignjatovič v Svetlik in drugi 2004, 231) Vse našteto ključno vpliva na odločitve mladih glede izobraževanja, izbire poklica in zaposlovanja, prav tako pa na življenjske odločitve glede partnerstva in oblikovanja družine.

4.2 Mladi na trgu delovne sile

Mladost je v pozni modernosti podvržena številnim spremembam. Za to obstajata dva poglobitna razloga, in sicer podaljševanje obdobja šolanja čez klasično mladost in posploševanje izobraževanja na vse družbene sloje, poleg tega pa vedno večja individualizacija izobraževalnih poti in profesionalizacija družbenega nadzora. (Walther v Ule 2008) S podaljševanjem izobraževanja se hkrati podaljšuje tudi obdobje odvisnosti ali delne odvisnosti mladih od izvornih družin. Ta pojav sicer ni značilen zgolj za Slovenijo, temveč je prisoten povsod po Evropi, hkrati pa se pojavljajo izrazite regionalne razlike. V Sloveniji smo namreč priča precejšnji intenzivnosti tovrstnih procesov, kar pa ustvarja nasprotujoče si zahteve za mlade – podaljšano izobraževanje in ekonomska odvisnost od izvorne družine si namreč nasprotujeta z zahtevami po samostojnih odločitvah in z njimi povezano odgovornostjo. (Ule 2008, 191) Fenomen podaljševanja mladosti predstavlja povečevanje števila let, ko se mladi pripravljajo na odraslost, kar v večinski meri pomeni kasnejši prehod iz izobraževanja v zaposlitev, ki predstavlja možnost ekonomske in socialne osamosvojitve ter dolgoročno načrtovanje življenja, kariere in družine. Mladi si s podaljševanjem mladosti delno tudi nadomeščajo manjšo zastopanost v družbi, saj se demografski delež mlajših generacij v razmerju do deleža starejših generacij pomembno zmanjšuje. (Ule 2008, 193)

Ob nastopu gospodarske krize ter zaostrovanju razmer na trgu delovne sile so ogrožene predvsem tiste družbene skupine, ki se soočajo z manj varnimi oblikami zaposlitve. To pomeni, da breme nosijo predvsem mladi, ki so najpogosteje zaposleni prek fleksibilnejših oblik zaposlitve. Gre za posledice struktur odpuščanja in oblik zaposlovanja, ki postavljajo mlade v neugoden položaj v primerjavi s starejšimi in bolj izkušenimi kolegi, tako pri odpuščanju, kakor pri zniževanju plač in dodatkov. (Polanec v Drobnič 2009, 252) Mladi so sicer tudi ena izmed prednostnih skupin pri politikah zaposlovanja, vendar se po statističnih podatkih še vedno nahajajo v zelo slabem položaju, stopnja brezposelnosti med mladimi pa narašča. Razlike med stopnjami brezposelnosti za mlade se sicer v veliki meri razlikujejo tudi glede na izobrazbo, med mladimi s končano osnovno šolo je bila namreč leta 2013 brezposelnost kar 50-odstotna, medtem ko je bil med mladimi s terciarno izobrazbo ta delež izrazito nižji, znašal je 13 odstotkov. (Flere in drugi 2014)

Mladi so zaradi pomanjkanja izkušenj in praktične usposobljenosti običajno slabše plačani za svoje delo od drugih. Za številne evropske države, predvsem kasneje pridružene Evropski uniji, je značilno, da imajo v primerjavi s potrebami na trgu delovne sile veliko zelo izobraženih in usposobljenih mladih. Ker delež mladih v fleksibilnih oblikah zaposlitve

narašča, pa se slabšajo tudi njihove možnosti za napredovanje od slabše do boljše plačanih del. (Drobnič 2009) Nepomembno ni niti splošno razpoloženje, primerjava brezposelnosti po samooceni in uradnih statističnih podatkov namreč kaže precejšen pesimizem med slovensko mladino. Junija 2013 je bilo na primer po podatkih Eurostata brezposelnih 24 odstotkov mladih (Eurostat 2013), medtem ko je bila samoocena brezposelnosti med njimi v istem obdobju za kar 12 odstotkov višja. (Flere in drugi, 6)

Pojav gospodarske krize je negativno vplival na zaposlitvene možnosti vseh družbenih skupin, pri čemer pa največje breme nosijo prav mladi. Po začetku krize, v obdobju med leti 2008 in 2012 je upad gospodarske aktivnosti namreč močno zmanjšal predvsem njihove zaposlitvene možnosti, pri čemer se je pomembno povečala tudi stopnja brezposelnosti mladih od petnajst do štiriindvajset let. V slabšem položaju so sicer manj izobraženi mladi, vendar tudi zmanjševanje stopnje delovne aktivnosti bolj izobraženih mladih kaže na naraščajoče težave pri prehodu iz procesa izobraževanja na trg delovne sile. Problem je vseevropski, saj se je stopnja brezposelnosti mladih v Evropski uniji med letoma 2008 in 2012 povprečno zvišala za več kot sedem odstotkov, najbolj pa je prizadela mlade v Grčiji in Španiji, kjer se je več kot podvojila in v obeh primerih že do leta 2012 presegla triinpetdeset odstotkov. (UMAR 2013, 5) Tudi v Sloveniji je poslabšanje položaja mladih na trgu delovne sile precejšnje. Stopnja delovne aktivnosti mladih med petnajst in štiriindvajset let se je tako v omenjenem obdobju zmanjšala za enajst odstotkov, medtem ko se je stopnja brezposelnosti kar podvojila. Na poslabšanje njihovega položaja so ključno vplivali že omenjeni dejavniki, od razširjenosti začasnih zaposlitev, zmanjšanja števila prostih delovnih mest, ter posledično nižji stopnji zaposlovanja mladih, ki so v zaostrenih razmerah na trgu delovne sile zaradi pomanjkanja izkušenj in večje ogroženosti v primeru zmanjševanja števila delovnih mest v primerjavi s starejšimi in bolj izkušenimi kolegi v slabšem izhodiščnem položaju. (UMAR 2013, 8)

Čeprav je starostna segregacija trga delovne sile vseevropski pojav, je ta trend v Sloveniji še veliko bolj izrazit. Slovenija je bila v letu 2010 namreč na prvem mestu v Evropski uniji glede na razširjenost začasnih zaposlitev med mladimi. Delež je znašal šestinšestdeset odstotkov, medtem ko je bila stopnja za mlade ženske še višja, znašala je štiriinšestdeset odstotkov, v primerjavi z devetinšestdeset-odstotno stopnjo za mlade moške. Poleg zaposlitev za določen čas med delovno aktivnimi mladimi v Sloveniji narašča tudi delež mladih, ki so zaposleni za skrajšani delovni čas. (Lavrič in drugi 2010, 126) Trg dela v Sloveniji je tako za mlade nadpovprečno prilagodljiv, opazen pa je tudi trend zmanjševanja

vključenosti na trg dela ter hkratnega povečevanja vključenosti v terciarno izobraževanje. (Lavrič in drugi 2010, 128)

4.3 Razlike med spoloma pri prehodu na trg delovne sile

Ženska mladost in njene značilnosti se spreminjajo skozi čas ter so odvisne od družbenih in kulturnih značilnosti, rasne, etnične in razredne pripadnosti, spolnih praks in številnih drugih dejavnikov. Socialni položaj ter možnosti in priložnosti deklet in mladih žensk se tako uresničujejo individualno in kolektivno, skozi udeležbo posameznic v institucionalnih praksah in diskurzih, ki določajo njihovo obdobje mladosti. Eden najpomembnejših sistemov, ki ključno vplivajo na položaj in družbene možnosti mladih žensk je izobraževalni sistem, ki jim ponuja možnosti izobraževanja v različnih smereh in na različnih področjih, vendar hkrati vključuje družbene vloge, ki so spolno specifične in mladim ženskam pogosto omejujejo perspektive. (Ule in Šribar 2008, 302) Pri tem so ključni pogoji za ekonomsko in socialno neodvisnost, dostopnost izobraževanja in trga dela, njihova izvedba pa je odvisna od socialne države in politike. Izredno vlogo igrajo tudi kulturni dejavniki, to so spolna kultura, spolni red in spolna ureditev. Ti označujejo prevladujoče in uveljavljene predstave in norme o spolni delitvi dela in vlog, strukture spolnih razmerij in institucij in posledične delitve moči ter širši družbeni okvir, ki je posledica spolne kulture in reda. (Pfau-Effinger 1998, 151) Ob naštetem je potrebno zavedanje o možnosti neenakih razmerij moči med spoloma navkljub uravnoteženi spolni ureditvi v sodobni družbi. Problematične so tudi izobrazbene in poklicne izbire, ki so spolno specifične in pogojene, jasno pa je tudi, da se sposobnosti deklet in mladih žensk ne izražajo ustrezno v njihovih izbirah. Tako področja izobraževanja, ki jih dekleta in fantje izbirajo, niso direktno povezana z njihovimi sposobnostmi, kar kažejo tudi mednarodne raziskave, na primer raziskava PISA 2006, ki je bila opravljena v okviru OECD. (Ule in Šribar 2008, 310) Analize razlikovanj med šolskim uspehom deklet, nadarjenostjo ter izbiro področja izobraževanja in poklica kažejo na ideološke pritiske, ki se v izobraževanju izražajo skozi implicitni kurikulum. (Ule in Šribar 2008, 317) Vse opisano rezultira v poklicnih izbirah ter se odraža v uspešnosti prehodov iz izobraževanja na trg dela, ter v položaju in razlikah med spoloma na trgu delovne sile.

Položaj na trgu delovne sile je za ženske in moške običajno neenak, pri čemer so ženske pogosto v slabšem in bolj ranljivem položaju. Razlike se izražajo v različnih stopnjah brezposelnosti, oblikah zaposlitve, možnostih napredovanja, trajanju iskanja zaposlitve,

plačilu, ter z vsem naštetim povezanih življenjskih in družinskih odločitvah. Tako splošne socialne neenakosti, kakor tudi neenakosti na trgu dela, so odsev prekrivanja osebnih okoliščin, ki ključno vplivajo na posameznikove možnosti in priložnosti. V tem primeru je relevanten ranljiv položaj mladih žensk, ki so zaradi svojih osebnih okoliščin na trgu dela izpostavljene negotovostim znotraj starostne skupine, kakor tudi drugačnemu položaju zaradi svojega spola. Spremembe glede razlik med spoloma in njunih položajev v zahodnih družbah so v zadnjih desetletjih intenzivne ter tudi nacionalno in kulturno specifične. Gre za spremembe na področju zasebnosti in vsakdanjega življenja, kakor tudi spremembe v javni sferi, v politikah, izobraževanju in zaposlovanju. (Humer in Kuhar 2010, 4) Največji evropski trend na področju zaposlovanja je tako trend postopnega naraščanja zaposlovanja žensk, ki pa v Sloveniji ni novost, saj je pri nas prisotna več kot šestdesetletna zgodovina zaposlovanja žensk za polni delovni čas. (Jogan 2004) Zaradi zaostrovanja razmer ob vstopu na trg delovne sile za mlade ter prelaganja tovrstnih odločitev in izzivov smo priča tudi višanju izobrazbe mladih, predvsem žensk, pri čemer ženske kot družbena skupina v Evropi celo presegajo izobraženost moških. (Humer in Kuhar 2010, 4)

Mlade so povsod po Evropi prizadeli tako vplivi gospodarske krize, kakor tudi spreminjajoči se pogoji na trgu delovne sile, v nasprotju s preteklimi podobnimi ekonomskimi dogajanja pa so posledice izrazito negativne tudi za visoko izobražene posameznike. V evropskem povprečju so se sicer znotraj starostne skupine mladih med petnajstim in štiriindvajsetim letom razmere na trgu delovne sile za moške poslabšale bolj, kakor za ženske, kar se je v statistikah za leto 2011 odražalo celo v obrnjenem običajnem vzorcu razlik med spoloma v večini izmed članic Evropske unije. Kakorkoli, stopnje izključenosti s trga delovne sile ostajajo višje za ženske, prav tako stopnje zaposlenosti nižje. Ta razlika je posebej izrazita v starostni skupini med petindvajset in devetindvajset let, ko se več žensk odloča za ustvarjanje družine ter posledično, vsaj začasno, zapušča trg delovne sile. Nadalje se pri ženskah kaže večja konstantnost v delovni neaktivnosti in posledično nižja pogostost sprememb statusa. (European Commission 2013, 6) Prej omenjeno ostrejšje poslabšanje razmer za moške je v Sloveniji v obdobju med leti 2008 in 2012 povezano predvsem z zmanjšanjem obsega dejavnosti, ki zaposlujejo pretežno moške z nižjo izobrazbo, na primer na področju gradbeništva. (UMAR 2013, 5)

Ob prisotnosti otrok se neenakosti med spoloma povečujejo, pri čemer so te razlike v državah vzhodne Evrope večje, kakor v državah zahodne Evrope. Razlike se v tem primeru večajo tako na področju delovne neaktivnosti, kakor pri zaposlitvah za skrajšan delovni čas. (European Commission 2013, 6) Z vidika varnosti zaposlitve se kažejo razlike med spoloma

pri iskanju prve zaposlitve, trajanju obdobja brezposelnosti in opravljanju del za določen čas. Ženske svojo karierno pot pogosteje začenjajo z začasnimi zaposlitvami, prav tako za njih prehod iz procesa izobraževanja na trg dela pogosteje pomeni prehod v brezposelnost in iskanje zaposlitve. Našteto rezultira v bolj negotovih prehodih na trg dela ter slabših možnostih za ekonomsko in socialno neodvisnost. (European Commission 2013, 7) Tipi zaposlovanja imajo posreden vpliv tudi na socialno varnost, saj se večji delež začasnih zaposlitev ter zaposlitev za skrajšan delovni čas med ženskami odraža tudi na raznih socialnih transferjih, daljša obdobja brezposelnosti se na primer odražajo na nižjih pokojninah in podobno.

Različne oblike zaposlitve pomenijo tudi različne možnosti ustvarjanja družine, pri čemer je vpliv na ženske in moške jasno drugačen. Na splošno pa velja, da prekarne oblike zaposlitve otežujejo odločitve mladih ljudi za začetek družine in dodatno poslabšujejo položaj mladih žensk na trgu delovne sile, saj so pravica do porodniškega dopusta in drugi pomembni dejavniki pomembno povezani s stopnjo varnosti posameznikove zaposlitve. Prisila v odločanje med družino in kariero pa v primeru odločitve za družinsko življenje ključno vpliva na nadaljnje karierne možnosti ter posledično socialno-ekonomski položaj mladih žensk.

Vzorec nižje participacije žensk na trgu delovne sile je prisoten tudi v Sloveniji. Ob razvrstitvi mladih posameznikov in posameznic v starostni skupini med šestnajst in sedemindvajset let, raziskava slovenske mladine iz leta 2013 kaže na naraščanje razlik med spoloma na področju vključenosti na trg dela. V letu 2000 je bila namreč participacija na trgu dela med mladimi moškimi skoraj enaka, kakor med mladimi ženskami (petdeset-odstotna za ženske ter enainpetdeset-odstotna za moške), medtem ko je do leta 2013 ista razlika narasla za kar enajst odstotkov, participacija med mladimi moškimi je tako v letu 2013 znašala osemtrideset odstotkov, med mladimi ženskami pa šestindvajset odstotkov. Vzrok za opisano je tudi porast deleža žensk, vključenih v izobraževalni sistem. Zaostrovanje razmer na trgu delovne sile je bolj izrazito za mlade ženske, na kar nakazujejo tudi deleži vključevanja v nadaljnje izobraževanje ter razporeditev ekonomsko aktivnih med mladimi. V obdobju med leti 2000 in 2013 je delež nezaposlenosti med mladimi moškimi narasel za enajst odstotkov, med mladimi ženskami pa za sedemnajst odstotkov. Bolj izrazit je nadalje padec zaposlenosti za poln delovni čas, ki je v istem časovnem obdobju med moškimi upadel za deset, med ženskami pa za kar dvaindvajset odstotkov. (Flere in drugi, 63) Tudi dotični podatki torej potrjujejo razlike med spoloma na trgu delovne sile ter primerjalno slabši položaj žensk, ki so v večji meri vpletene v manj stabilne oblike zaposlitve, kar poglavitno vpliva na njihov socialno-ekonomski položaj.

Negotov položaj mladih žensk na trgu delovne sile je posledica različnih dejavnikov, ki segajo vse od socializacijskih vplivov, izobraževalnih in poklicnih izbir, diskriminacije na trgu delovne sile, večje vključenosti v manj varne oblike zaposlitve in vključenosti v drugačne družbene vloge ter delitve dela v družini in gospodinjstvu. Položaji mladih na trgu delovne sile se razlikujejo med evropskimi državami, pomembno vlogo poleg naštetega pa pri tem igrajo tudi nacionalni ekonomski pogoji ter politike. Regulacija razlik med spoloma sicer je predmet evropskih in nacionalnih politik, vendar opisane razmere in razlike pričajo o potrebi po nadaljnjem uveljavljanju in razširjanju tovrstnih programov. Pri tem so pomembni programi in politike, ki spodbujajo uravnavanje razmerij med delom in prostim časom ter prehode iz procesa izobraževanja na trg delovne sile, ter s tem izboljšujejo položaj mladih žensk. Poleg tega so potrebni ukrepi proti spolni stereotipizaciji in segregaciji v izobraževanju in usposabljanju, ki vplivajo na zaposljivost mladih žensk ter njihove prihodnje socialno-ekonomske razmere. (European Commission 2013, 10) Nadalje pa poleg naštetega ključni dejavnik pri ustvarjanju razlik med spoloma predstavlja neenaka delitev domačega dela, ki kljub pozitivnim trendom v zadnjih letih v večini še vedno leži na plečih žensk, kar jim otežuje karierno udejstvovanje ter napredovanje ter posledično vpliva na socialno-ekonomski status in razmere.

Izobrazbena struktura žensk se je v zadnjih desetletjih izrazito izboljšala, prav tako splošne statistike potrjujejo boljše dosežke žensk na področju izobraževanja v primerjavi z moškimi, pri čemer izstopa predvsem stopnja vpisa v terciarno izobrazbo. Opisano je znak spreminjajočega se družbenega statusa in vloge ženske, poleg tega pa tudi boljšega dostopa do trga dela ter zmanjševanja razlik med spoloma na tem področju. Stopnje zaposlenosti med ženskami so posledično v zgodovinski perspektivi izrazito narasle, čeprav se ta rast upočasnjuje, še vedno pa so prisotne precejšnje razlike med posameznimi državami. Upoštevajoč našteto, razlike med spoloma in povezanimi možnostmi na trgu dela ostajajo prisotne. Razlike so vidne predvsem pri plačilu, možnostih napredovanja, hitrosti napredovanja ter stopnjah varnosti zaposlitve. Prav tako ostajajo ženske slabše zastopane na najvišjih položajih, predvsem na vodilnih družbenih področjih. (Buchmann in Malti 2012)

5 Kvalitativna raziskava o prehodu na trg delovne sile v Sloveniji

5.1 Metodologija

Empirični del diplomske naloge obsega enajst polstrukturiranih intervjujev, opravljenih na vzorcu enajstih mladih zaposlenih z visokošolsko izobrazbo, ki so se v časovnem okviru enega leta sami aktivno vključili na trg delovne sile. V vzorec je vključenih šest mladih žensk ter pet mladih moških, starih od štiriindvajset do devetindvajset let. V študijo so bili vključeni preko osebnih socialnih omrežij ter poznanstev. Med seboj se sodelujoči razlikujejo tako po izobrazbi, kakor po poklicu in trenutnem statusu na trgu delovne sile. Vseh enajst intervjujev je bilo opravljenih individualno, vsak v približnem časovnem razponu ene ure, pogovori pa so bili zabeleženi v avdio obliki ter kasneje pretipkani za potrebe sociološke analize. Najkrajši intervju je tako trajal enainštirideset minut, najdaljši pa uro in petnajst minut. Vsi intervjuji so bili opravljeni med 21. junijem ter 28. junijem 2014.

Vsebina vprašalnika je obsegala splošnejša vprašanja, ki so se nanašala na posameznikov študij, njegovo izbiro in zadovoljstvo z njim, na pričakovanja in skrbi med šolanjem ter na iskanje prve zaposlitve. Nadalje so obsegala prehode v odraslost, ekonomsko in socialno samostojnost, bivanjsko situacijo, odnose znotraj družine, študijske in karijerne ambicije ter pričakovanja in posameznikovo pripravljenost na sklepanje kompromisov na različnih življenjskih področjih. Nadaljnji namen intervjuja je bil pridobitev individualnih opisov izkušenj z vstopom na trg delovne sile, pogledov na dejavnike, ki vplivajo na zaposljivost ter posameznikov položaj na trgu dela. Vprašanja so se dodatno nanašala tudi na osebne strategije iskanja zaposlitve, razmišljanja o odhodu v tujino in izkušnje ter razmisleke o razlikah med spoloma ter percepcije potencialnih neenakosti. Pred intervjujem je bila za vsakega sodelujočega izpolnjena tudi anketa o osnovnih sociodemografskih podatkih, z namenom opisa in predstavitve vzorca.

Končna analiza intervjujev je potekala po opravljeni transkripciji vseh avdio zapisov. Prepisi vseh pogovorov, ki so bili že prvotno opravljeni po različnih tematskih sklopih, so bili smiselno urejeni ter analizirani glede na ponavljajoče se motive. Zbrani in urejeni zapisi pogovorov so bili razčlenjeni na sestavne dele, pri čemer so bili med seboj ločeni smiselno in vsebinsko zaokroženi deli zapisov. Ti so služili za osnovo kodiranja, pri čemer so bili določeni deli besedila, ki za analizo niso bili ključni, tudi izpuščeni. Sledilo je pripisovanje pojmov, ki je označene enote kodiranja razdelilo v tematske sklope, za lažjo organizacijo podatkov in celotne analize. Sorodni pojmi so bili združeni v kategorije, sledila pa je analiza

in razčlemba posameznih kategorij ter tematskih sklopov, definiranje problemov in iskanje podobnosti. Na podlagi opisanih korakov je bila izvedena končna analiza, katere zaključki in glavne ugotovitve so podani v sledečih delih naloge. Tekom opravljanja intervjujev so se, predvsem pri določenih tematskih sklopih, začele kazati nekatere podobnosti, odgovori na zastavljena vprašanja pa so s tem postajali do neke mere predvidljivi. Za točko, na kateri se je navedeno začelo dogajati, lahko označimo polovico opravljenih intervjujev, torej po petem opravljenem intervjuju. Odgovori so se torej glede pri določenih temah začeli ponavljati, oziroma so si bili med seboj sorodni, vendar to ne velja za vsa zastavljena vprašanja in tematske sklope. Natančnejše podobnosti in razlike med opravljenimi pogovori in podanimi odgovori so navedene in analizirane v sklopu vsebinske analize.

Pri opravljanju posameznih intervjujev, kakor tudi pri sledeči analizi, je bilo vseskozi prisotno zavedanje o praktičnih, kakor tudi metodoloških omejitvah raziskave in vzorca. Poleg tega je potrebno tudi zavedanje o osebnih omejitvah in subjektivnosti raziskovalke, ki v veliki meri deli osebne okoliščine in življenjsko situacijo sodelujočih v raziskavi, kar lahko predstavlja dejavnik pri usmerjanju pogovora ter kasnejši analizi. Omenjene okoliščine namreč ključno vplivajo na predrazumevanje predmeta raziskave, ki je odprt pojmovni okvir in nas usmerja pri opazovanju. (Mesec 1998, 29) Zavedanje o naštetih omejitvah je ključno, saj je pri opravljanju tovrstne kvalitativne študije popolna objektivnost nemogoča, rezultati pa ostajajo relevantni, dokler se naštetega zavedamo, ter to tudi upoštevamo v nadaljnjih korakih raziskave.

5.2 Predstavitev in interpretacija rezultatov

5.2.1 Opis vzorca

V empiričnem delu naloge je sodelovalo enajst mladih zaposlenih, od tega šest mladih žensk ter pet mladih moških. Vsi so relativno nedavno doživeli prehod iz procesa izobraževanja na trg delovne sile, pri čemer so se soočili z različnimi ovirami in izkušnjami, ki se med seboj izredno razlikujejo tudi zaradi poklicne in izobrazbene raznolikosti vzorca. Z vidika izobrazbe vzorec vključuje univerzitetno diplomirano teologinjo, igralko, anglistko, umetnostno zgodovinarico, profesorico umetnostne zgodovine in sociologinjo kulture ter komunikologinjo, poleg tega pa še dva univerzitetna diplomirana inženirja elektrotehnike, pravnik, varstvoslovca ter dramaturga. Večina je zaposlenih na področju, za katerega so se

izobraževali, pri čemer prihaja tudi do odstopanj, ki so posledica tako osebnih interesov, kot tudi prilagajanj na razmere na trgu delovne sile. S tega vidika so tako v vzorec vključeni zaposlena v društvu za pomoč osebam s težavami v duševnem zdravju, igralka, vodja prodaje, koordinatorica in organizatorica kulturnega programa v muzeju, filmska producentka, ter nadalje aplikacijski inženir, razvojni inženir, odvetniški pripravnik, vodja varnostnega sektorja v varnostni službi ter samozaposlen v kulturi. Sodelujoči so bili v času opravljanja intervjujev stari med štiriindvajset in devetindvajset let, povprečna starost intervjuvancev je 26,7 let, univerzitetno izobrazbo sedme stopnje pa so vsi pridobili v zadnjih dveh letih, nekateri med njimi so trenutno še nadalje vključeni v visokošolski proces.

5.2.2 Oblike zaposlitev ter stanovanjska situacija

Izkušnje s preходом na trg delovne sile se med intervjuvanimi izrazito razlikujejo. Večina je v sedanjo zaposlitev prešla iz študentske zaposlitve ali pa se vanjo vključila že pred zaključkom študija in pridobitvijo diplome, ter se s tem izognila statusu brezposelnosti ter registriranju pri Zavodu za zaposlovanje RS. Štirje intervjuvanci pa so to izkušnjo doživeli, pri čemer je bilo med njimi najkrajše obdobje iskanja zaposlitve dva meseca, najdaljše pa šest mesecev. Večina je trenutno vključena v prekerne oblike zaposlitve, pri čemer je najpogostejša zaposlitev za določen čas, ena od sodelujočih je zaposlena pri oglaševalski agenciji preko lastnega s.p.-ja, sledi samozaposlen v kulturi, pogodbo za redno zaposlitev za nedoločen čas pa imata sklenjeno zgolj dva sodelujoča. Prav tako se posamezniki razlikujejo tudi glede na potek izobraževalne poti in študijski proces. Najnižja starost ob zaključku študija je tako štiriindvajset let, najvišja pa devetindvajset. Vsi, razen ene sodelujoče, živijo v Ljubljani. Vzorec je bil načrtno tako strukturiran, saj različne državne statistike kažejo na izrazite razlike med regijami, tako z vidika splošnih stopenj brezposelnosti, kakor tudi položaja mladih na trgu delovne sile. S tovrstno omejitvijo je torej omogočena lažja primerjava posamičnih študijskih in kariernih poti ter življenjskih prehodov. Sodelujoča v študiju, ki je izjema, živi in je zaposlena v tujini, natančneje v Angliji, vendar je svoj študij opravljala v Ljubljani. Prav tako s tega vidika izstopa tudi eden izmed sodelujočih mladih moških, ki je prav tako študiral in živi v prestolnici, na delo pa se trenutno vozi v Kranj.

Večina sodelujočih živi v najemniških stanovanjih, od tega trije sami, trije s parterjem ali partnerko in ena s cimri. Nadalje ena izmed sodelujočih prebiva v najemniškem stanovanju začasno, saj ji je to omogočeno preko prijateljice in predstavlja nižji finančni strošek, ter se bo prav iz tega vidika v kratkem prisiljena preseliti nazaj k staršem. Dva izmed sodelujočih, ki

sta par, živita v lastnem gospodinjstvu, kar pa jima je omogočeno zaradi bivanja na istem naslovu pri njegovi družini, medtem ko le eden izmed sodelujočih še vedno živi z mamo v okviru izvorne družine. Pomemben faktor pri tem bi lahko bil tudi ta, da je prav omenjeni sodelujoči tudi izvorno iz Ljubljane, prav tako prej omenjena sodelujoča, ki se bo v kratkem vrnila v domovanje izvorne družine. Kljub fizični razdalji pa se večina intervjuvanih redno vrača domov, nekateri vsak vikend, nekateri redkeje. Vsi razen ene izmed sodelujočih prav tako navajajo dobre odnose s starši ter visoko stopnjo emocionalne podpore, prav tako pa tudi ocenjujejo, da bi se lahko zanesli na finančno podporo, če bi bila le-ta potrebna. Glede morebitnega vračanja v domače okolje so mnenja deljena. Večina ocenjuje, da bi jim starši nudili podporo tudi v tej obliki, če bi jo potrebovali, oziroma če bi se znašli v finančni in stanovanjski stiski, vendar hkrati izražajo mešana občutja. Kot pravi štiriindvajsetletna Manca¹, ki že od vpisa na fakulteto živi v najemniškem stanovanju s cimri: *"Men bi bil kr problem. Pa ne, da bi bli v slabih odnosih, samo zdej sem se itak tok osamosvojila, da rabim tut svoj mir. Zdej več kot en mesec ne morem bit doma."* (Manca 2014, 26 let) In dalje petindvajsetletni Tim, ki živi sam v najemniškem stanovanju: *"Se lahko zanesem na domače, itak. Vprašanje pa je, kok časa bi me gledal. To sem vmes že razmišlju, če bom mel tok špage, da bom še v Ljubljani...Če bi šel domov, več kot tri mesece me ne bi gledal. Če bi vidl da migam, pa da iščem delo, pol to ne bi bla kriza nobena. Problem je, če bi šel domov pa ležal cel dan"*. (Tim 2014, 25 let) Večina intervjuvanih se torej v veliki meri zanaša na izvorno družino, tako z emocionalnega, kakor tudi s finančnega vidika, v kolikor bi to ocenili za potrebno. Prav vsi poleg tega navajajo, da so jim starši postopoma pomagali na poti do socialne in ekonomske samostojnosti, predvsem v času študija. Kar se tiče obiskov izvorne družine, se večina vrača domov ob vikendih, nekateri bolj, nekateri manj redno. Dva izmed sodelujočih imata stike s starši prav vsak dan, pri čemer je pomemben dejavnik tudi fizična bližina. Večina je tako kljub dejstvu, da se dojemajo kot ekonomsko in socialno popolnoma neodvisne, s svojimi starši še vedno izredno povezana in v pogostem stiku, kar nakazuje na v prvem delu diplomske naloge opisane pojave podaljšane mladosti in "living apart together" vzorce družinskega življenja.

Tisti izmed sodelujočih, ki ne prihajajo iz Ljubljane, so se v Ljubljano priselili v času študija, eden izmed intervjuvanih pa že ob vpisu v gimnazijo. Večina se jih je kasneje tu tudi zaposlila, le dva sta zaposlitev našla drugje. Na splošno vsi v precejšnji meri izražajo zadovoljstvo s trenutno bivanjsko situacijo, pri čemer pa se pogosto pojavljajo finančne skrbi.

¹ Imena vseh intervjuvank in intervjuvancev so izmišljena.

Kot že omenjeno, si ena izmed sodelujočih tovrstne samostojnosti ne more privoščiti in se bo prisiljena vrniti v izvorno družino, poleg tega pa še nekateri izražajo skrbi glede poravnavanja mesečnih stroškov, kar je v veliki meri povezano s prekernimi oblikami njihovih zaposlitev ter nizkimi mesečnimi dohodki. Nihče ne živi v lastniškem stanovanju, kar po večini ni razlog za nezadovoljstvo, opaziti pa je razmišljanja in dileme glede situacije v prihodnje. Ob upoštevanju, da imata zgolj dva izmed sodelujočih redno zaposlitev za nedoločen čas, mnogi navajajo pomisleke glede finančne stabilnosti v prihodnje. Ureditev stanovanjskega problema povezujejo z ustvarjanjem družine, pri čemer prekerne oblike zaposlitve predstavljajo oviro pri ustalitvi, tudi, na primer, zaradi nezmožnosti najemanja kreditov. Edini izmed sodelujočih, ki še vedno stalno prebiva doma, z mamo, ocenjuje, da bi si selitev od doma sicer lahko privoščil, vendar mu trenutna situacija ustreza tako s socialnega, kakor tudi finančnega vidika: *"Sej jst delam deset ur na dan vsak dan, pa pridem dom, pa lih lepo eno rečeva, pol greva pa spat. S tega stališča mi je kul, pa še itak nimam denarja, da bi šel na svoje. Lahko bi šel, sam pol bi pač živel k revež."* (Peter 2014, 26 let) Podaljšano bivanje v izvorni družini torej na nek način predstavlja tudi udobnejšo alternativo ter omogoča višji življenjski standard, kot ob morebitni selitvi od doma.

5.2.3 Izbira študija ter fleksibilnost na področju zaposlovanja

Pri ekonomski in socialni neodvisnosti veliko vlogo igra zaposlitev in oblika zaposlitve, kar nekateri izmed intervjuvanih močno povezujejo že s samo izbiro študija in študijske smeri. *"Svoj študij moraš izbirat glede na to, kaj trg rabi,"* (Dejan 2014, 26 let) je prepričan bivši študent elektrotehnike, ki je svoje interese prilagodil glede na predstave o trenutnih potrebah na trgu delovne sile. Podobno miselnost je zaslediti še pri enem izmed sodelujočih, medtem ko večina ostalih navaja, da so študij izbirali glede na interese, kljub zavedanju o morebitnih težavah s prehodom v zaposlitev. Pogost motiv je tudi sklepanje kompromisov v okviru interesnih področij ter usmerjanje v bolj zaposljive sektorje, ali pa zgolj izrabljanje naključnih situacij in priložnosti. Dileme, povezane s težavami pri zaposlovanju, je zaslediti predvsem pri posameznikih in posameznicah s humanistično in družboslovno izobrazbo. Vsi delijo prepričanje o težji zaposljivosti lastnih poklicev, pri čemer pa zaradi zavedanja o lastnih interesih in željah ostajajo zvesti svojim izbiram. Kot razmišlja univerzitetna diplomirana umetnostna zgodovinarica s pogodbo za določen čas, brez možnosti podaljšanja: *"Študij je bil men lep, tko da sem tist naivc, ki bi ga verjetno še enkrat izbrala."* (Tanja 2014, 28 let) Nadalje o zadovoljstvu z izbiro študija reflektira diplomirana

komunikologinja, ki trenutno zaključuje podiplomski študij na istem področju: *"Če bi imela interes za kaj bolj naravoslovnega, bi mi blo velik boljše v življenju. Pač lažje bi dobila službo, pa manj stresno bi blo."* (Mateja 2014, 28 let)

Podobna razmišljanja se pojavljajo še pri nekaterih sodelujočih, pri čemer se izraža tudi relativno visoka stopnja fleksibilnosti ter pripravljenosti na sklepanje kompromisov ob zaposlovanju. Umetnostna zgodovinarka Tanja, ki ji bo v kratkem pretekla pogodba za določen čas, aktivno išče novo zaposlitev: *"Če so ble to enkrat sanje, da boš delal v kulturi nekaj produktivnega in neki kar te veseli, in boš za to mogoče tut primerno plačan...če so ble to enkrat te neke sanje, sem jih že zdavnaj opustila. V bistvu že tekom študija, zdej pač ko vidim iz praktičnega vidika kako je iskat, pač iščeš dejansko karkoli. Men ni problem tut se prekvalificirat in delat karkoli družga."* (Tanja 2014, 28 let) Nadalje se fleksibilnost in pripravljenost na sklepanje kompromisov, tudi zaradi težavne osebne situacije na trgu delovne sile, razteza tudi na področje oblike zaposlitve ter delovna razmerja: *"Ja seveda, tut če mi za tri mesece za določen čas ponudi, valda, takoj ane! Ker si pač tok obupan, delal bi tut za tri tedne če bi ti en za določen čas ponudu. Samo podaljšuješ si agonijo, ampak to je edini način v bistvu. Ker nimaš izbire."* (Tanja 2014, 28 let) Hkrati se pojavlja zavedanje o strukturnih prisilah, tržnih mehanizmih ter pomanjkanju osebne varnosti pri sklepanju prekernih oblik zaposlitve: *"Tako bom rekla, inovativnost pri iskanju sužnjelastniških odnosov je kar velika."* (Tanja 2014, 28 let) In dalje o partnerju, ki je zaposlen v isti inštituciji, sklepa pa pogodbe prek lastnega s.p.-ja: *"Če bi on želel poskrbet za svoje pravice, to pomen, da verjetno pri tebi ne bo imel več dela. Kar pomeni da so tuki neki tihi dogovori in črne luknje."* (Tanja 2014, 28 let) Vse naštetu ne vpliva zgolj na prej omenjeno finančno stabilnost, temveč povzroča tudi osebne stiske: *"Zelo stresno je, ker veš da si pod neko časovno bombo, se pravi, da že od začetka iščeš za naprej. In pač redkokdaj se ti res lepo izide, men osebno se pač ni."* (Tanja 2014, 28 let)

Če se pri fleksibilnosti glede področja zaposlovanja ter oblik zaposlitve pojavljajo določeni vzorci in podobnosti med vključenimi v vzorec, se pri prilagodljivosti v finančnem smislu pojavljajo večje razlike. Te razlike v precejšnji meri odsevajo trenutno finančno situacijo posameznic in posameznikov ter hkrati njihov položaj na trgu delovne sile. Nekateri so s svojo trenutno finančno situacijo zadovoljni, nekateri ne, večina pa stremi k napredovanju iz tega vidika. O minimalnih dohodkih, ki ji, zaposlenosti navkljub, ne omogočajo samostojnega življenja, poroča zgolj ena posameznica, medtem ko več sodelujočih izraža nezadovoljstvo s svojimi dohodki, ki jim komaj omogočajo pokrivanje mesečnih stroškov. Absolutno zadovoljstvo je s tega vidika izrazil zgolj eden izmed intervjuvancev. Lastno in

splošno aktualno situacijo večina povezuje tudi s sedanjo gospodarsko krizo. Nižanje življenjskega standarda razlagajo z ohranitvijo iste stopnje dohodkov ter višanjem raznih prispevkov ter splošne druginje, obenem pa opažajo posledice krize tudi na področju zaposlovanja in znotraj podjetij, kjer so zaposleni: *"Po letu 2012 vsekakor niso nobenga več redno zaposlil. Medtem ko tisti pred letom 2012 so imel to opcijo."* (Mateja 2014, 28 let)

V odnosu do prekernosti lastne zaposlitve se večinoma opaža nezadovoljstvo, ki je bolj izrazito med ženskami, predvsem z vidika ustvarjanja družine. Hkrati pa je prisotna že neke vrste sprjaznjenost z aktualno situacijo na trgu delovne sile, ki le redko omogoča zaposlitev za nedoločen čas, ki jo sicer prav vsi izmed sodelujočih navajajo kot zaželeno in idealno obliko zaposlitve. *"Men se zdi, da itak živimo v takem času, ko težko pričakuješ službo za nedoločen čas,"* (Maja 2014, 28 let) razmišlja Maja, ki je zaposlena za določen čas enega leta, ter tudi zaradi narave poklica, ki ga opravlja, negotova glede podaljšanja pogodbe o zaposlitvi. Spremembe, ki jih prinaša aktualna gospodarska kriza, več intervjuvancev opaža tudi pri vplivu na zaposljivost različnih poklicev, kar navezujejo na lastne pretekle izbire. Posameznice in posamezniki, zajeti v vzorec, so se na fakultete vpisovali med letoma 2005 in 2008, v svojih izbirah pa se po osebnih pričevanjih zaradi takratne boljše gospodarske situacije niso toliko obremenjevali s stanjem na trgu delovne sile, kakor bi se morda, če bi izbirali danes. O tem razmišlja več sodelujočih: *"Ko smo se mi vpisoval na faks še nismo bli v tej slavni krizi in ni nihče o tem razmišljal. Ko smo bli mi v gimnaziji si bil prepričan, da boš lahko šel študirat karkoli in boš v tistem lahko tut delal. Pol vmes se je pa to začel mal rahljat."* (Tim 2014, 25 let) Tako pripoveduje diplomirani dramaturg, hkrati pa je podobno mnenje zaslediti tudi pri diplomiranem pravniku: *"Jst sem se leta 2007 vpisoval, ko je bla daleč največja rast, vse, gospodarska in gor in dol. Takrat noben ni razmišljal, da ne bi dobil šihta. Zdej pa je kar je ane, zdej je pa zajeban."* (Peter 2014, 26 let)

5.2.4 Odgovornost posameznika za položaj na trgu delovne sile

Z vidika zaposlovanja je zanimiva tudi primerjava stališč sodelujočih glede individualne odgovornosti posameznika za položaj na trgu delovne sile. Vsi se zavedajo težavnosti pridobivanja zaposlitve, predvsem za mlade ob prehodu iz procesa izobraževanja, pri čemer se pogosto pojavljajo tudi kritike na račun izobraževalnega sistema. Večina prepozna strukturne probleme kot pomemben faktor za naraščanje brezposelnosti in kot oviro ob zaposlovanju, hkrati pa velik pomen pripisujejo osebni angažiranosti posameznika. Izrazito pogost motiv, prav v vseh opravljenih intervjujih, je pomen osebnih socialnih omrežij

in poznanstev za pridobitev zaposlitve in morebitno karierno napredovanje. Pri tem vključene posameznice in posamezniki ne delijo pogledov na ta pojav, njihova prepričanja pa segajo od izrazitega nestrinjanja, preko sprijaznjenosti in sprejemanja, do zavedanja o poglavitnosti tovrstnega delovanja in strinjanja s takim sistemom in načinom delovanja.

Z vidika posameznikove odgovornosti za lasten položaj na trgu delovne sile se v pogovoru pogosto pojavljata dva motiva, in sicer stopnja posameznikove osebne angažiranosti in pa odgovornost za lastne odločitve glede izbire študija in študijske smeri. Dejan, ki je sam zaključil študij na Fakulteti za elektrotehniko, ter se je pri izbiri študija v precejšnji meri ukvarjal tudi s potrebami na trgu delovne sile, si omenjeno razlaga na sledeči način: *"Jst mislim, da ko se ljudje že v osnovnih šolah, gimnazijah, odločajo za študij, bi mogli bolj racionalno razmišljat kaj trg rabi in kje se da službe dobit. Čist iz ekonomskega stališča."* (Dejan 2014, 26 let) In dalje: *"Če se pa nekdo odloč da gre, na primer, študirat umetnostno zgodovino, pa veš da že k se na fakulteto vpišeš, veš da bo težko. Tut ne vem kje ljudje, ki grejo neki tazga študirat, najdejo sploh motiv v tej fakulteti, recimo da končajo. Sej jih mogoče interesira, sam mene tut interesira puzzle sestavljat, pa se ne bom zato profesionalno s tem ukvarju."* (Dejan 2014, 26 let) Podobno mnenje deli Martin, diplomant iste fakultete: *"Delno si malo tut odgovoren. Bi mogli it prej v drugo smer, na drugo fakulteto."* (Martin 2014, 29 let)

Sorodnega razmišljanja pri drugih posameznicah in posameznikih ni zaslediti, čeprav nekateri kritično komentirajo, tudi lastne, izbire študija. Prisotno je zavedanje o razlikah v zaposljivosti med različnimi študijskimi smermi, kar pa pogosto spremlja premislek o potencialnih prekvalifikacijah in prej omenjeni fleksibilnosti posameznika na trgu delovne sile. *"Zdaj vsak od nas lahko dela vse. Mislm to je ta ameriški princip, jst lahko na dve leti zamenjam profesijo, če hočem. Sem dve leti to, pol bom dve leto to, pa še dve leti to. Kar je zdrav ane, kar pomen da majo ljudje več sposobnosti."* (Tim 2014, 25 let) Tovrstni premisleki o fleksibilnosti delovne sile so prisotni pri večini intervjuvancev, pri čemer pa se zanimivo razlikujejo pogledi na relevantnost posameznikove izobrazbe. Vsi prepoznavajo pomen, morda celo ključnost posameznikove stopnje izobrazbe, pri čemer se mnenja razlikujejo glede na pomen področja te izobrazbe. Miha, po izobrazbi varstvoslovec, je prepričan, da dandanes na trgu delovne sile šteje zgolj stopnja dosežene izobrazbe, medtem ko drugi sodelujoči ne deli njegovega mnenja: *"Sam jst mislim, da izobrazba vendarle neki šteje. Sej si le pet let zlo skoncentrirano in fokusirano neki študiral. Sej jst tut ne bom hodu predavat na FRI. Je pa res, da je v praksi izobrazba bolj nepomembna, gre bolj za znanje in sposobnosti."* (Miha 2014, 26 let)

Poleg razmišljanj o pomenu posameznikove osebne angažiranosti pa se pogosto pojavljajo tudi pomisleki o sistemskih ovirah, strukturnih problemih, ter predvsem vlogi države. Kot razmišlja Manja, ki si je sama zaposlitev sicer poiskala v tujini, ter je tudi s tega vidika kritična do situacije v Sloveniji: *"Vsak mora bit odgovoren zase, država je pa odgovorna za to da ustvarja poklice. To je pa druga stvar, ampak vsak more bit odgovoren za to da se izobražuje, se uveljavlja in se išče."* (Manja 2014, 25 let) In dalje:

Vem da majo ljudje težave, to vem. Ko gledam nazaj, bolj na gimnazijske sošolke, k vem da so zelo nadarjene in majo probleme z zaposlitvijo. In je žalostno. Tut takrat, ko se mogoče neki kaže, pa rečejo nimaš študentskega statusa, al pa dej si zrihti da boš samozaposlena. In ni tega, ni sistema, ki bi podpiru mlade. Tega res ni, in ni prav. Ampak problem je spet, niso delodajalci krivim kriva je država, ki jih ne podpira, ki ne omogoča finančne podpore. (Manja 2014, 25 let)

Nadalje omenja pomanjkanje praktičnih znanj in usposabljanj ter povezovanja procesa izobraževanja s trgom delovne sile, kar se pojavlja tudi pri večini ostalih sodelujočih. Sedem izmed enajstih sodelujočih je namreč izrazilo nezadovoljstvo z nizko stopnjo pridobljenih praktičnih znanj znotraj študijskega procesa, pri čemer so izrazili željo po praktičnem sodelovanju z morebitnimi delodajalci, ustvarjanju projektov z drugimi javnimi inštitucijami ter večjem obsegu predpisane prakse v sklopu študija. Poleg tega jih nekaj omenja željo po mednarodnem sodelovanju in bolj odprtem ter fleksibilnem študijskem procesu. Večina navaja zadovoljstvo z izbranim študijem tekom samega študijskega procesa, z današnje perspektive pa so veliko bolj kritični. Na splošno je občutiti nezadovoljstvo z delovanjem posameznih fakultet ter tudi visokošolskega sistema na splošno, najpogosteje izražena kritika pa leti prav na račun pomanjkanja praktičnih znanj in izkušenj, ki jih večina sodelujočih dojema kot ključne ob vstopu na trg delovne sile.

5.2.4 Vloga socialnih mrež

Med pogovorom o posameznikovi zaposljivosti ter načinih in strategijah iskanja zaposlitve se izrazito pogosto pojavlja motiv mreženja ter pomen socialnih omrežij za posameznikovo situacijo na trgu delovne sile. Prav vsi izmed sodelujočih omenjenemu pripisujejo izrazit pomen, pri čemer pa se razlikujejo njihove perspektive ter stopnje strinjanja s tovrstnim delovanjem. Pri nekaterih je ob hkratnem zavedanju o relevantnosti tovrstnega delovanja opaziti izrazito nestrinjanje ter moralne pomisleke, medtem ko drugi omenjeno dojemajo kot praktično in nesporno. Večina navaja odklon do nepotizma, a hkratno strinjanje

z delovanjem preko širših socialnih omrežij in šibkih socialnih vezi ter pridobivanjem zaposlitve preko posrednih priporočil in mimo uradnih razpisov. Prav pri vseh intervjuvancih je opaziti izrazito nizko stopnjo zaupanja v javne razpise, bodisi zaradi lastnih negativnih izkušenj, bodisi zaradi posrednih informacij in splošne družbene klime. Miha, ki je redno službo začel iskati že tekom dodiplomskega študija, pripoveduje o lastnih izkušnjah: *"Je pa res, da če ti gledaš samo na netu, tm joba ne boš dobu. Zato ker več kot pol prijav k so gor, maš ti že zbrane kandidate. Tuki je samo to, a ti koga poznaš, pa morš met ful srečo, da si na pravem mestu ob pravem cajtu."* (Miha 2014, 26 let) Nadalje o javnih razpisih: *"Ne jst to sploh ne jemljem resno, jst to sam tko včasih pogledam, kje jih kao iščejo. Samo dejansko pa ne poznam človeka, k je dobu prek razpisa job, pa da ni poznal koga, al pa da bi reku kdo besedo zanga."* (Miha 2014, 26 let) Izredno podobno razmišljanje izraža večina sodelujočih, pri čemer je opaziti določeno stopnjo sprijaznenosti z načini delovanja, s katerimi se posameznice in posamezniki sicer načeloma ne strinjajo. Po Timovem mnenju tovrstni načini delovanja presegajo zgolj trg delovne sile, kar razloži s primerom:

Lej, spet se vse povezuje. Midva sediva na kavi, ti rabiš vulkanizerja, jst pogledam v svoj telefon kdo pozna vulkanizerja, in ti dobiš zastonj gume zamenjane. Sej ne gre samo za šihte, mi koruptivno delujemo v generalnem, družba naša koruptivno deluje v generalnem. Ker jst sigurno nekoga poznam, ker jst ubistvu lahko zde pokličem predsednika vlade, ker zihr nekoga poznam, ki ga pozna. Mislm, je pač mejhen prostor, plemenska skupnost, materialna izmenjava. Ti daš men to, jst dam teb to, in sva zmenena. Ta sistem moraš obrnt v svojo korist, kot vsak drug sistem. In če ne znaš tega na svoj mlin speljat...si zgubu špil. (Tim 2014, 25 let)

Podobne premisleke je opaziti pri večini, pri čemer izrazito nestrinjanje izražata zgolj dve sodelujoči. Odklanjanje tovrstnega delovanja hkrati spremlja zavedanje o posledični lastni deprivilegiranosti in slabšem položaju na trgu delovne sile. Nezaupanje v uradne razpise je prisotno prav pri vseh sodelujočih, pri čemer večina vseeno pripoveduje o sodelovanju. Omenjeno spremlja določena stopnja indiferentnosti in pesimizma, saj večina navaja, da ob prijavi ne zaupajo v transparentnost tovrstnih razpisov ter niti ne pričakujejo kakršnihkoli odgovorov. Nezadovoljstvo je opaziti tudi pri posameznikih, ki so se ob prehodu na trg delovne sile soočili z delovanjem Zavoda za zaposlovanje Republike Slovenije. Izkušnje z ZZZS imajo tri sodelujoče ter en sodelujoči, pri čemer ima eden sodelujoči relativno nevtralnno mnenje o delovanju zavoda, ena izmed sodelujočih z delovanjem zaradi osebnih okoliščin ni seznanjena podrobno, dve pa poročata o izrazito negativnih izkušnjah tako z delovanjem zavoda, posameznimi zaposlenimi, ter tehničnimi in praktičnimi vidiki.

Negativne pomisleke glede koristnosti samega zavoda delijo tudi nekateri drugi sodelujoči, ki so se z njegovim delovanjem soočili preko znancev in prijateljev.

5.2.5 Odhod v tujino

Prav vse posameznice in posamezniki so na neki točki svoje življenjske poti razmišljali, ali razmišljajo, o odhodu v tujino. Pri tem so najizrazitejši izmed vzrokov nezadovoljstvo s trenutnim osebnim položajem in tudi aktualno družbeno situacijo, želja po osebnem kariernem napredovanju ter boljše finančne prilike. Večina kljub temu navaja željo po ustalitvi v domačem okolju, pri čemer je pogosto izraženo hkratio nezadovoljstvo s trenutnimi razmerami. Pogledi na razmere v tujini se razlikujejo, pri čemer je pri nekaterih posameznikih prisotna določena stopnja idealizacije, pri drugih pa zavedanje o globalnosti trenutnih gospodarskih problemov ter ovirah pri selitvi na tuje. Peter, ki je tekom iskanja zaposlitve resneje razmišljal o odhodu v tujino, pove o razlogih: *"Ja, sem ful razmišlju o odhodu v tujino. Zato ker je bolj v tujini, vse je pač bolj!"* (Peter 2014, 26 let) Medtem ko Dejan razmišlja drugače: *"Mnogi idealizirajo, predvsem ker so zaslepljeni. Ljudje mislijo, da tujina ti neskončno možnosti odpira, pa jih boš kar sprejel z odprtimi rokami. To ni nikol tko."* (Dejan 2014, 26 let) Podobnega mnenja je tudi Manja, ki sama živi in dela v Angliji: *"Tko bom rekla, ni lahko. Ljudje mislijo da ja, sej bojo šli v tujino, pa bo vse lepo, pa rožice bojo rasle. Če greš ti delat v Nemčijo maš drugačno družbo, drugačen socialen sistem, drugačen političen sistem. In če greš ti gor delat, se morš tega navadit in se morš prilagodit. Ti ne morš gor it in vztrajat na temu kar si navajen od doma, pozabi, ne gre."* (Manja 2014, 25 let) Hkrati izrazi željo po vrnitvi domov, vendar ne za ceno nižjega življenjskega standarda: *"Tko je, jst bi se z veseljem sm vrnila...če bi bla ponudba tle, seveda, zakaj pa ne. Ker jst mam rada Slovenijo in mi je lepo tle, ampak to da je Slovenija lepa, pa ma hribe, pa ma zelenje, to men ne omogoča finančne stabilnosti."* (Manja 2014, 25 let)

Mnenja in pogledi na odhod v tujino se torej med sodelujočimi v precejšnji meri razlikujejo, pri čemer so nekateri o odhodu v tujino razmišljali med iskanjem zaposlitve kot o izhodu v sili, drugi pa ta odhod načrtujejo v prihodnosti z vidika kariernega in osebnega napredovanja. Kot pripoveduje Martin, ki je ponudbo za zaposlitev iz tujine sicer nedavno že zavrnil: *"Zmer bolj resno razmišljam. Boljša zaposlitev, boljša plača v končni fazi. Jst sem zdej v najboljših letih, zdej rabim nekaj dosežt, da lahko potem jadraš varno proti penziji, če se smem tako izrazit. Neka varnost je to, sigurno. Po drugi strani pa tudi izkušnje. Če prideš čez par let nazaj v Slovenijo, si avtomatično tretiran višje."* (Martin 2014, 29 let) Izkušnje z

delom v tujini tako predstavljajo tudi dodatno karierno izkušnjo ter prednost na trgu delovne sile. O vidikih in načinih pridobivanja izkušenj ter grajenja lastnega življenjepisa sicer razmišlja več sodelujočih, pri čemer nekateri ob pogledu v preteklost izražajo nezadovoljstvo z lastno stopnjo angažiranosti tekom študija. To povezujejo tudi s spremembami v gospodarstvu ter na trgu delovne sile, saj večina ocenjuje, da je danes za uspešno vključitev na trg dela potrebna visoka stopnja angažiranosti že tekom študijskega procesa.

5.2.6 Razlike med spoloma

Glede razlik med spoloma pri vključevanju mladih na trg delovne sile so bila tekom intervjujev, tako posredno, kakor tudi neposredno, izražena izredno raznolika mnenja ter pomisleki. Perspektive se razlikujejo predvsem glede na spol intervjuvancev, pri čemer moški sodelujoči večkrat ocenjujejo, da razlik med spoloma ni, ali pa so le-te minimalne, medtem ko ženske pogosto izražajo zavedanje o lastni deprivilegiranosti v primerjavi z moškimi, ter so zaskrbljene predvsem z vidika materialne in socialne varnosti ter možnosti za ustvarjanje družine. Silvija primerja situacijo na trgu delovne sile: *"Sem razmišljala, da se moramo ženske dost bolj dokazovat, če mam v mislih nek isti poklic, kjer sta zaposljiva oba. Ženska je tista, ki more bistveno več pokazat kot moški, da bi to isto mesto dobila. Da majo marsikje moški prednost pred ženskami, tega se zavedam ja."* (Silvija 2014, 27 let)

Pogosto se pojavlja tudi zaskrbljenost glede ustvarjanja družine v prihodnosti, ki je v veliki meri povezana z vključenostjo v prekerne oblike zaposlitve. Mateja, ki je zaposlena kot samostojna podjetnica, razmišlja o prihodnosti: *"Skos ne bi mogla tako delat, ker se počutim precej nezavarovano. Če bi bla tip, bi mi blo dost vseeno, če sm pa ženska, pa pač hočem met enkrat otroka. In tko pač ne morem."* (Mateja 2014, 28 let) Glede načrtovanja družine se pri vključevanju na trg delovne sile pogosto pojavlja tudi pripoved o negativnih izkušnjah z razgovori za delo. Vse ženske intervjuvanke omenijo lastne ali posredne izkušnje, preko prijateljic, s soočenjem z vprašanji glede načrtovanja družine na različnih razgovorih. Ob tem vse izrazijo izrazito neodobranje, a hkrati neke vrste sprijaznjenost z nelegalnostjo in nelegitimnostjo tovrstnih dejanj, ki jim ne nasprotujejo iz praktičnih eksistencialnih vzrokov ter zaradi situacijskih prisil. O svoji izkušnji z vprašanji na razgovorih glede načrtovanja družine pripoveduje Tanja: *"Ni fino če rečeš da jo načrtuješ, ni fino če rečeš da je ne načrtuješ, ni fino če rečeš da maš karkol, pač to je tko...vse skupi je nezaželeno. Tko da kot ženska si že tko, po mojih izkušnjah, v slabšem položaju. Po drugi strani je pa tut recimo teh spolnih namigovanj kar precej. Tko da si vedno razpet na zelo primarne ženske simbole."*

Vprašat te ne smejo, vprašajo te pa." (Tanja 2014, 28 let) Maja, ki je zaposlena v moškem kolektivu, po drugi strani nima negativnih izkušenj z razgovori za delo, pripoveduje pa o problemih na delovnem mestu: *"Nisem mela izkušenj z razgovori, je pa res da vidim, da je kot ženska težko vzpostaviti avtoriteto nad moškim."* (Maja 2014, 27 let)

Kot omenjeno, se perspektive in razmišljanja o tovrstnih pojavih razlikujejo glede na spol sodelujočih. Trije izmed moških intervjuvancev položaj obeh spolov na trgu delovne sile ocenjujejo kot relativno enakopraven, tako med mladimi, kakor tudi na splošno. Kot oviro omenjajo zgolj ustvarjanje družine, natančneje porodniški dopust, ki pa ga ne doživljajo kot pomembnejši faktor za osebno karierno pot in socialno-ekonomski položaj posameznic. Glede svojih razmišljanj izstopata dva posameznika, pri čemer eden izmed njiju razmerja med spoloma na trgu dela ocenjuje za enakopravna ter hkrati izraža prepričanje o esencialnih razlikah med spoloma, ki rezultirajo v različni usposobljenosti za različne poklice. Tovrstna razmišljanja razvija na podlagi lastnega področja udejstvovanja:

Pač to je moj osebni pogled, ampak moški imamo bolj občutek za inženiring. In ko dejansko pride do situacije, ko se morš neki odločit, se moški hitreje, oziroma se lažje odloč. To konkretno iz izkušenj govorim. Ker ženske bojo vedno rable neko potrditev od nekoga, težko se bojo same odločle. Pa tut moški znamo odgovornost prevzet nase, ko je treba, in je ne prelagamo na druge. Lej sej, mam rad ženske no, ampak tko je no. (Dejan 2014, 26 let)

Nadalje primerja položaj spolov na splošno: *"Men se zdi da so kdaj ženske v boljšem položaju, recimo kdaj se jih bolj tolerira kot moške, oziroma njihove napake."* (Dejan 2014, 26 let)

Nekatere izmed ženskih intervjuvank pa razmišljajo o razlikah med spoloma tudi z moške perspektive: *"Če si v boljšem položaju, zelo težko občutiš, kaj se dogaja tistim, ki so v slabšem položaju. Ker ne opaziš, ne gledaš. Ker se pač osredotočaš na to, da je teb v redu. Kar je dobrega v tvojem življenju. Isto se verjetno moškim dogaja, ki pač gledajo vsakodnevne zadeve, ki se dogajajo..."* (Manja 2014, 25 let) Zavest o lastni privilegiranosti na podlagi spola je prisotna pri enem izmed moških intervjuvanih posameznikov: *"Mal sem v prednosti. Ni zdej taka da bi jst delal skos, one pa nikol, ampak če pride do razpisa kjer kandidiramo trije z identičnimi pogoji, bom jst sigurno pršou prej naprej. Na tem se spleča tut mal jadrat kdaj pa bit frajer, zakaj pa ne."* (Tim 2014, 25 let) Deli torej prepričanje o lastni privilegiranosti, ki se je zaveda, ter jo je hkrati pripravljen tudi izkoristiti ter obrniti v lastno korist. Hkrati naprej zanimivo razmišlja o splošnih razlikah med spoloma, tudi v navezavi na družinsko življenje in delitev domačega dela:

Ja agresivne ste. Sej to je ane...ženske volilne pravice so na tem prostoru od tridesetih let, enakopravnost spolov pa še vedno po mojem ni realizirana v celoti. S to razliko da so se te naše sufražetke borile za ženske pravice, niso pa pomislnle, da so si naložile še enkrat tok dela. Če je bil včasih za žensko full time job vzgoja otrok in kuhanje in pranje in dom in vrt, je to bil full time job za moje pojme, kar še zmeri je. Zdej k gre pa ženska še za 8 ur v službo, je pa to še en full time job. In tle je problem enakopravnosti spola, mi še zmeri delamo isto k smo delal dva tisoč let nazaj, nas boli ane. Desci še vedno delamo količinsko isto ane. In ta agresivnost žensk se lih v tem kaže, ker morate v bistvu še enkrat več narest. In zato ste agresivne v tem da je treba delat, da je treba bit produktiven. Jst včasih ne bi, men se ne dela, kolegice pa bi. Ampak to so eni drugi, to so sociološki vzroki zakaj do tega pride, sam zato k mate še enkrat več dela. Ker mate zadnjih petdeset, sedemdeset let še enkrat več dela kot ste ga mele celo zgodovino prej. (Tim 2014, 25 let)

Pogledi na razmerja moči in razlike med spoloma, tako na trgu delovne sile, kakor tudi v splošnem, se torej med sodelujočimi izredno razlikujejo. Kot omenjeno, je zaradi različnih razlogov na tem mestu posploševanje neprimerno, prav tako pa hkrati nemogoče, saj že vpogled v življenja in zgodbe zgolj enajstih posameznikov priča o izredni raznolikosti življenjskih perspektiv. Z vidika spola to na primer predstavlja razpon od dojemanja in sprejemanja neenakosti na trgu delovne sile, preko prepričanj o esencialnih razlikah med spoloma, ki rezultirajo v določenih logičnih posledicah tudi na trgu dela, do širših razmišljanj o neenakostih med spoloma s socialno-zgodovinske perspektive in zaključkov, ki spominjajo na "zavlačevano revolucijo" Arlie Hochschild (Hochschild 1997).

5.3 Glavne ugotovitve

Intervjuji, opravljene v sklopu empiričnega dela naloge, so obsegali različne tematske sklope, ki so bili prilagojeni teoretičnemu delu naloge ter raziskovalnim vprašanjem. Sodelujoči so tako, v različnem obsegu ter do različne stopnje, delili svoja razmišljanja, prepričanja in predvsem izkušnje s prehodi iz procesa izobraževanja na trg delovne sile. Ta življenjski prehod, ki ga spremljajo številni drugi življenjski dogodki in procesi, je bil za posameznike različno težaven. Značilnosti posameznih življenjskih prehodov variirajo glede na posameznikove osebne okoliščine, študijski proces, področje udejstvovanja, osebne značilnosti in delovanje idr. Vse raziskovane življenjske poti so kompleksne in predstavljajo

splet različnih načrtnih in slučajnih faktorjev ter okoliščin. Z vidika študije je posledično nemogoče posploševanje ali zanašanje na reprezentativnost vzorca, omogočen pa je globlji in bolj individualen vpogled v v prvem delu naloge predstavljene demografske trende ter procese na trgu delovne sile.

Glede preteklega študijskega procesa številni sodelujoči izražajo pomisleke in nezadovoljstvo, tako z vidika osebnih izkušenj, kakor širšega delovanja posamičnih fakultet in visokošolskega sistema v splošnem. Na tem mestu se pogosto pojavijo mnenja o pomanjkanju pridobivanja praktičnih izkušenj tekom študija ter boljše povezave visokošolskega procesa s trgom delovne sile. Obenem se nekajkrat pojavi tudi navezava na tujino, primerjava situacij v različnih državah, ter tudi želja po pridobivanju izkušenj v tujini. Prav vsi izmed sodelujočih so na neki točki razmišljali, ali tudi trenutno aktivno razmišljajo, o odhodu v tujino. Nekateri tovrstne priložnosti vidijo kot korak h kariernemu napredovanju, medtem ko drugi, predvsem tisti, ki so trenutno v slabši situaciji na trgu delovne sile, o odhodu v tujino razmišljajo kot o izhodu v sili. Vsi bi sicer raje ostali v Sloveniji, vendar večina s trenutno situacijo ni zadovoljna ter stremi k boljšemu socialnemu in ekonomskemu statusu. Trenutne razmere na trgu delovne sile, ki jih večina ocenjuje za zahtevne in težavne, povezujejo tudi s pojavom gospodarske krize. Večina to povezuje z večjo težavnostjo pridobivanja prve zaposlitve ter prehoda iz procesa izobraževanja na trg delovne sile, nekateri pa poleg tega opazajo tudi konkretne spremembe znotraj podjetij in inštitucij, v smislu nezaposlovanja ter spreminjanja delovnih pogojev.

Vsi sodelujoči trenutno živijo v najemniških stanovanjih, pri čemer le redki ne izražajo skrbi glede stanovanjske situacije v prihodnosti. Ta skrb je bolj izrazita pri ženskih intervjuvankah, saj se v veliki meri navezuje tudi na ustvarjanje lastnega doma in družine. Vsi se dojemajo kot ekonomsko in socialno neodvisne, pri čemer imajo skoraj vsi zelo pogoste stike z izvorno družino. Na tem mestu se kažejo prej opisani vzorci družinskega življenja, značilni za aktualno situacijo v Sloveniji. Večina je sicer glede tega precej fleksibilna, saj bi se bili pripravljene zaradi dela ali pridobitve novega delovnega mesta, ki bi jim omogočalo napredovanje, preseliti takoj znotraj Slovenije, kakor tudi širše. Večina tudi deluje na področjih, za katere so se izobraževali, vendar prav vsi sodelujoči izražajo določeno stopnjo fleksibilnosti ter pripravljenosti na prilagajanje razmeram na trgu delovne sile. Stopnja te fleksibilnosti variira tudi glede na trenutne osebne okoliščine in finančno situacijo, a hkrati odraža prepričanje o vsakdanjosti tovrstnih procesov, ki so značilni za današnje razmere na trgu delovne sile. Fleksibilnost, povezana s slabim osebnim položajem na trgu delovne sile, se kaže tudi pri obliki zaposlitev in finančnih pogojih. Večina deli prepričanje o slabšanju

razmer na trgu delovne sile v primerjavi s prejšnjimi leti in desetletji, ter je posledično pripravljena sklepati kompromise glede lastnih socialnih pravic in delovnih pogojev, zaradi eksistencialnih skrbi in strukturnih prisil.

Glede pogledov na razloge za posameznikov položaj na trgu delovne sile so mnenja deljena. Večina omenja tako individualno odgovornost kakor tudi sistemske probleme in nepravilnosti, pri čemer nekateri večjo odgovornost pripisujejo posamezniku, na primer z vidika osebnih študijskih izbir in kasnejše lastne angažiranosti ter širjenja in izrabljanja socialnih omrežij, medtem ko drugi kritično gledajo na vlogo sistema, predvsem z vidika države. Negativna občutja in izkušnje so izražene tudi glede izkušenj z brezposelnostjo, iskanjem zaposlitve in glede sodelovanja z Zavodom za zaposlovanje Republike Slovenije. Predvsem ženske sogovornice izražajo tudi negativne izkušnje z razgovori za službo, katerim sicer prav vsi sodelujoči pripisujejo izreden pomen na poti do pridobitve zaposlitve. Poleg tega je kot najpomembnejše sredstvo za pridobitev zaposlitve izredno pogosto omenjeno delovanje socialnih omrežij, za katere prav vsi sogovorniki ocenjujejo, da so eden izmed ključnih dejavnikov za posameznikovo karierno pot.

Pogledi in prepričanja o razlikah med spoloma se med sodelujočimi izredno razlikujejo. Mnenja o tej temi so bila izražena tako posredno kakor tudi neposredno, razlikujejo pa se predvsem glede na spol sodelujočih, vendar z izjemami. Razlike med spoloma opažajo predvsem ženske sogovornice, ki brez izjem ocenjujejo, da so kot mlade ženske v deprivilegiranem položaju na trgu delovne sile. S tega vidika izražajo negativne izkušnje z vidika iskanja zaposlitve, z zaposlitvenimi razgovori ter predvsem z vprašanji glede načrtovanja družine. Prekernost lastnih zaposlitev dojemajo kot oviro na poti do ustvarjanja družine, porodniški dopust in odločanje za otroke pa kot razlog za nepriljubljenost pri delodajalcih. S tega vidika se zgolj ena izmed sodelujočih čuti v varnem položaju za ustvarjanje družine, brez skrbi glede izgube zaposlitve ali nazadovanja na kariernem področju. Pri moških sodelujočih so pogledi raznoliki, pri čemer večina položaj moških in žensk ocenjuje za relativno enakopraven in temu ne posveča veliko pozornosti, zgolj eden izmed sodelujočih pa izraža prepričanje o lastni privilegiranosti na trgu delovne sile.

6 Diskusija

Tako v teoretičnem, kakor tudi v empiričnem delu diplomske naloge, se nakazuje diverzifikacija življenjskih poti in destandardizacija načinov vključevanja mladih na trg

delovne sile. Življenjski prehodi posameznikov iz mladosti v odraslost se spreminjajo v skladu s širšimi družbenimi spremembami, življenjske in karierne poti mladih pa se s tem odmikajo od linearnosti, značilne za prejšnja časovna in zgodovinska obdobja. Opisane spremembe spremlja naraščanje stopnje negotovosti, ki je v veliki meri odvisna od posameznikovega položaja na trgu delovne sile, oblike zaposlitve, finančnih pogojev ter družinskih podpor. Z negotovostjo glede lastne prihodnosti se soočajo predvsem mladi, vključeni v prekerne oblike zaposlitve, ki se s tovrstnimi skrbmi soočajo visoki izobrazbi navkljub. Pri tem so primerjalno v slabšem položaju mlade ženske, na kar nakazujejo tako statistični podatki, kakor tudi opravljena kvalitativna študija. Aktualne raziskave kažejo na večjo vključenost žensk v manj varne oblike zaposlitve, kakor tudi nižjo stopnjo delovne aktivnosti ter višjo stopnjo brezposelnosti, medtem ko dotična kvalitativna študija razkriva visoko stopnjo zaskrbljenosti glede lastne prihodnosti, povezane z nizko stopnjo varnosti zaposlitve, predvsem z vidika ustvarjanja družine.

Velik pomen pri spreminjanju razmer na trgu delovne sile, tako s strukturnega, kakor tudi individualnega vidika, ima aktualna gospodarska kriza, kar v veliki meri opazajo tudi sodelujoči v kvalitativni študiji. To se kaže predvsem v trendu prehajanja k bolj fleksibilnim in manj varnim oblikam zaposlitve, ki so ugodnejše za delodajalce, česar se zavedajo tudi sodelujoči. Večina jih ima sklenjeno pogodbo za določen čas, zgolj dva izmed sodelujočih imata redno zaposlitev za nedoločen čas. Pri tem je pomembno upoštevati, da so bili v vzorec vključeni zgolj mladi, ki so zaposleni, oziroma so svojo sedanjo zaposlitev nedavno pridobili, torej v raziskavo niso bili vključeni mladi, ki so brezposelni iskalci zaposlitve ter s tem v slabšem položaju na trgu delovne sile. To pogojuje tudi posledične ugotovitve in sklepe, ki pa kljub temu kažejo na visoko stopnjo zaskrbljenosti glede varnosti zaposlitve in posledičnih vplivov na individualni socialno-ekonomski položaj. Slabšanje razmer na trgu delovne sile ter fleksibilizacija samega trga dela otežujejo prehode mladih iz procesa izobraževanja v sfero dela, pri čemer učinki teh procesov niso zgolj kratkoročni, ter se ne odražajo zgolj v trenutnih oblikah zaposlitve, temveč pomembno vplivajo tudi na nadaljnje življenjske poti in karierne priložnosti. Pri tem pomembno vlogo igra tudi prekrivanje osebnih okoliščin, kar mlade ženske postavlja v dodatno ranljiv položaj. Večja vključenost v manj varne oblike zaposlitve, daljša obdobja brezposelnosti ter težji pogoji za ustvarjanje družine pomembno vplivajo na prihodnje karierne priložnosti, socialne transferje, osebne okoliščine ter predvsem slabšajo socialno-ekonomski položaj mladih.

Starostna segregacija trga delovne sile je globalni fenomen, ki pomembno vpliva tudi na lokalne razmere na trgu delovne sile. Kaže se tako v stopnjah brezposelnosti, kakor tudi v

oblikah zaposlitve, pri čemer se v zadnjih letih položaj mladih dodatno poslabšuje. Pomembno vlogo pri regulaciji situacije in posledično velik vpliv na življenje mladih imajo tudi javne politike, ki se sicer usmerjajo v mlade in druge ogrožene družbene skupine, a vendar puščajo še veliko manevrskega prostora. S tega vidika so zaskrbljujoči tudi pogledi mladih na vlogo države ter splošne načine delovanja družbe, ki, sodeč po izsledkih kvalitativnega dela naloge, izražajo nizko stopnjo zaupanja v delovanje družbenih institucij ter javnih mehanizmov. Mnenja, ki so osnovana na splošnih družbenih diskurzih in osebnih izkušnjah, so sicer raznolika, vendar jim je skupen motiv nezaupanja v regularnost raznih javnih ustanov ter razpisov, ter prepričanje o delovanju družbe in trga delovne sile na principih socialnih vezi poznanstev. Pri ženskah je, tudi zaradi prepričanj o lastni deprivilegiranosti na podlagi spola, opaziti večji pesimizem glede možnosti na trgu delovne sile. Pri tem se mešajo prepričanja o individualni odgovornosti posameznika za lasten položaj na trgu delovne sile ter zavedanja o strukturnih spremembah ter sistemskih nepravilnostih. Zaslediti je tudi mnenja o strukturnih prisilah in usmerjanju v bolj fleksibilne in manj varne oblike zaposlitve ter pojavu javnih diskurzov, ki spodbujajo individualnost, samostojnost, usmerjanje v podjetništvo ter s tem v primeru neuspeha odgovornost prenašajo na posameznika in pozornost odvrtačajo od aktualnih družbenih razmer.

Starostna segregacija na trgu delovne sile sicer vpliva tudi na ekonomski položaj mladih, s katerih večina sodelujočih ni zadovoljna. To do določene mere pripisujejo fazi svoje kariere, torej dejstvu da so šele vstopili na trg delovne sile, poleg tega pa tudi aktualnim družbenim in gospodarskim razmeram ter prekernim oblikam lastnih zaposlitev. S tega vidika so izredno pomembne tudi družinske podpore, ki zaradi diverzifikacije življenjskih prehodov in širših družbenih sprememb pridobivajo na pomenu. Prav prisotnost in kakovost družinskih podpor, v obliki družinskih socialnih mrež in čustvene podpore, namreč poglobitno vpliva na naraščanje socialnih razlik med mladimi, ki so v znotrajrazrednih pojavnih oblikah za mlade pogosto bolj moteče, kakor v medrazrednih. (Ule 2008, 209) Pri tem narašča pomen osebnih okoliščin, tudi spola, posledične razlike pa otežujejo prehod določenih mladih na trg delovne sile ter njihovo pot do ekonomske in socialne samostojnosti.

7 Zaključek

Življenjski prehodi iz mladosti v odraslost ter vstopanje mladih na trg delovne sile so podvrženi kontinuiranim spremembam in družbenim vplivom. Življenjski poteki se

individualizirajo, spremembe v sferi dela pa vplivajo na značilnosti življenjskih prehodov. Pojavi, kot so podaljševanje šolanja, kasnejši odhod iz izvorne družine ter odlašanje z ustvarjanjem družine so pogosto posledica strukturnih prisil in demografskih trendov, kakor tudi fleksibilizacije trga delovne sile. Narava dela se spreminja, pri čemer na pomenu in pogostosti pridobivajo predvsem fleksibilnejše in manj varne oblike zaposlitve. Sama zaposlitev je vedno bolj projektna, narava dela pa manj stalna in bolj raznolika. Našteto ne vpliva zgolj na socialno-ekonomski status posameznika, temveč ima pomembne posledice tudi za področje zasebnosti in osebnega in družinskega življenja. Življenjski prehodi se diverzificirajo in destandardizirajo, poleg objektivnih znakov odraslosti, kot je na primer socialna in ekonomska neodvisnost, pa na pomenu pridobivajo tudi različne subjektivne okoliščine. Prehod iz mladosti v odraslost torej ni povezan več zgolj z dokončanjem šolanja, zaposlitvijo in ustvarjanjem družine. (Ule 2008, 14) Povezave med izobraževanjem in drugimi vrstami življenjskih prehodov se v splošnem krhajo, vstop mladih na trg delovne sile postaja vedno bolj tvegan in negotov, pogoji na trgu dela pa vedno manj stabilni.

Z zaostrovanjem razmer na trgu delovne sile, ki so posledica pojava gospodarske krize in slabšanja globalne gospodarske situacije, so ogrožene predvsem tiste družbene skupine, ki se soočajo z manj varnimi oblikami zaposlitve. Statistični podatki kažejo, da je vključenost v tovrstne oblike zaposlitev med mladimi višja kakor v splošnem, kar rezultira v marginalizaciji mladih kot družbene skupine na trgu delovne sile. Zaostrovanje socialnega položaja mladih ter njihovega statusa na trgu dela vodi tudi v podaljševanje izobraževanja, kar hkrati podaljšuje obdobje odvisnosti od izvornih družin. Ta pojav je sicer prisoten širše po Evropi, vendar lahko v Sloveniji govorimo o precejšnji intenzivnosti tovrstnih procesov. Stopnja mladih, ki živijo pri svojih starših, je v Sloveniji nad evropskim povprečjem, govorimo lahko torej o t.i. "sredozemskem vzorcu", oznaki za podaljšanim bivanju mladih v izvorni družini. Po podatkih iz leta 2013 je razpoložljivi dohodek mladih v Sloveniji občutno nižji od povprečja EU-15, kaže pa se tudi naraščanje ekonomskih neenakosti med mladimi. (Flere in drugi 2013) In čeprav je starostna segregacija trga delovne sile vseevropski pojav, je ta trend v Sloveniji še veliko bolj izrazit. Slovenija je bila v letu 2010 namreč na prvem mestu v Evropski Uniji glede na razširjenost začasnih zaposlitev med mladimi. Trg dela je za mlade nadpovprečno prilagodljiv, opazen pa je tudi trend zmanjševanja vključenosti na trg dela ter hkratnega povečevanja vključenosti v terciarno izobraževanje. (Lavrič in drugi 2010)

Vse našteto vpliva na povečevanje neenakosti med mladimi, pri čemer se krepi pomen osebnih okoliščin. Spremembe v vlogah družbenih institucij, naraščajoča individualizacija ter zaostrovanje razmer na trgu delovne sile dodatno ogrožajo položaj ranljivih družbenih skupin,

pri čemer so mlade ženske izpostavljene dvojnemu vplivu. Večja vključenost v manj varne oblike zaposlitve namreč ne vpliva zgolj na trenutno socialno-ekonomsko situacijo, temveč ima posledice tudi za nadaljnji potek življenjskih in kariernih poti. Aktualne statistike podprejo tudi zaključki empiričnega dela naloge, ki kažejo na večjo zaskrbljenost ženskih sodelujočih kot posledica prekernih oblik zaposlitve. Skrbi se navezujejo predvsem na ustvarjanje družine, ki je v manj stabilnih socialnih in ekonomskih pogojih, tudi zaradi nižje stopnje varnosti zaposlitve, otežena ali onemogočena.

Empirični del naloge, praktičnim in metodološkim omejitvam navkljub, ponuja vpogled v težave in izzive, s katerimi se mladi soočajo ob vstopu na trg delovne sile. V sklopu kvalitativne študije je bilo tako izraženo precejšnje nezadovoljstvo z aktualnimi razmerami na trgu delovne sile, ki ga spremljajo različne stopnje negotovosti. Izobrazbeno in poklicno raznolika struktura vzorca vpliva na pestrost podanih odgovorov, ki sicer ne omogočajo posplošenih in teoretsko relevantnih zaključkov, nudijo pa vpogled v individualne posledice strukturnih delovanj. Zanimivo je predvsem splošno prepričanje o izrednem pomenu socialnih omrežij za posameznikov položaj na trgu delovne sile ter precejšnja stopnja ponotranjenosti tovrstnega delovanja. Nadalje je pogosto nezaupanje v regularnost in transparentnost delovanja javnih institucij in zavodov ter družbe na sploh, poleg tega pa tudi nezadovoljstvo s sistemom visokošolskega izobraževanja. Mnenja glede dejavnikov, ki vplivajo na posameznikovo zaposljivost, se med seboj razlikujejo, kakor so si izredno različni tudi pogledi na vlogo spola kot osebne okoliščine. Pri tem je opaziti precejšen razkorak med intervjuvanci glede na spol, ženske posameznice namreč razlike med spoloma na trgu delovne sile opažajo in občutijo v veliko večji meri kakor njihovi moški vrstniki.

8 Literatura

1. Bourdieu, Pierre. 1977. Cultural Reproduction and Social Reproduction. V *Power and Ideology in Education*, ur. J. Karabel, in A. H. Halsey. *Power and Ideology in Education*. New York: Oxford University Press.
2. Buchmann, Marlis in Tina Malti. 2012. The Future Of Young Women's Economic Role In a Globalized Economy. New opportunities, persisting constraints. *New Directions For Youth Development* (135). Dostopno prek: <http://eds.a.ebscohost.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=83cecf5f-6f64-4c36-be70-e2a64045f6b9%40sessionmgr4004&hid=4113> (12. avgust 2014).
3. Center za raziskovanje postjugoslovanskih družb CEPYUS in Friedrich Ebert Stiftung FES (CEPYUS-FES). *Mladina 2013. Življenje v času deziluzij, tveganja in prekarosti. Strnjeno poročilo*. Dostopno prek: http://projects.ff.uni-mb.si/~cepso/web/wp-content/uploads/2014/01/MLADINA-2013_Strnjeno-porocilo.pdf (20. junij 2014).
4. Choroszewicz, Marta in Pascal Wolff. 2010. 51 million young EU adults lived with their parent(s) in 2008. *Statistics in focus* (50). Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-10-050/EN/KS-SF-10-050-EN.PDF (20. junij 2014).
5. Dejan. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 26. junij.
6. Drobnič, Robert. 2009. *Slovenski trg dela danes in jutri. Kritičen pogled na trg dela in razvojne možnosti s primeri dobrih praks*. Ljubljana: Planet GV.
7. European Commission. Directorate-General for Justice. 2013. *Starting Fragile. Gender Differences in the Youth Labour Market*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/documents/131121_starting_fragile_website_en.pdf (25. maj 2014).
8. European Parliament. Directorate-General for Internal Policies. Policy department: Economic and Scientific Policy. 2013. *Social protection rights of economically dependent self-employed workers*. Dostopno prek: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/507449/IPOL-EMPL_ET%282013%29507449_EN.pdf (20. junij 2014).

9. Eurostat. 2013. *Eurostat News Release. Euroindicators. Euro area unemployment at 12,1%*. Dostopno prek: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-31072013-BP/EN/3-31072013-BP-EN.PDF (21. julij 2014).
10. Flere, Sergej, Klanjšek, Rudi, Lavrič, Miran, Kirbiš, Andrej, Tavčar Kranjc, Marina, Divjak, Marko, Boroja, Tjaša, Zagorc, Barbara in Naterer Andrej. 2014. *Slovenian Youth 2013. Living in times of disillusionment, risk and precarity*. Maribor: CEPYUS in Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung.
11. Gaddis, S. M. 2013. The Influence of Habitus in the Relationship Between Cultural Capital and Academic Success. *Social Science Research* (42): 1–13.
12. Hochschild, Arlie. 1997. *The Second Shift*. New York: Avon Books.
13. Humer, Živa in Metka Kuhar. 2010. Domače in skrbstveno delo ter odnosi med spoloma: stare zgodbe v novih preoblikah. *Družboslovne razprave* XXVI (64). Dostopno prek: <http://druzboslovnerazprave.org/clanek/pdf/2010/64/5/> (12. junij 2014).
14. Ignjatović, Miroljub. 2002. *Družbene posledice povečanja prožnosti trga delovne sile*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
15. Jablanović, Branimir. 2013. *Mednarodni dan mladih 2013*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=5652 (20. junij 2014).
16. Jogan, Maca. 2004. Spolna neenakost kot (ne)samoumevna značilnost sodobne slovenske družbe. V *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*, ur. Brina Malnar in Ivan Bernik, 265 – 288. Ljubljana: FDV IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
17. Lavrič, Miran, Sergej Flere, Martina Tavčar Kranjc, Rudi Klanjšek, Bojan Musil, Andrej Naterer, Andrej Kirbiš, Marko Divjak in Petra Lešek. *Mladina 2010 : družbeni profil mladih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino in Založba Aristej.
18. Maja. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 25. junij.
19. Manca. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 28. junij.
20. Manja. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 28. junij.
21. Martin. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 23. junij.
22. Mateja. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 22. junij.
23. Mesec, Blaž. 1998. *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana : Visoka šola za socialno delo.
24. Miha. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 24. junij.

25. Muehlberger, Ulrike in Silvia Pasqua. 2009. Workers on the Border between Employment and Selfemployment. *Review of Social Economy* 67 (2): 201–228.
26. Peter. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 21. junij.
27. Pfau-Effinger, Birgit. 1998. Gender Cultures and the Gender Arrangement: A Theoretical Framework for Cross-National Gender Research Innovation. *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 11 (2): 147–162.
28. Rakar, Tatjana in Urban Boljka, ur. 2009. *Med otroštvom in odraslostjo. Analiza položaja mladih v Sloveniji 2009*. Ministrstvo za šolstvo in šport – Urad RS za mladino in Inštitut RS za socialno varstvo. Dostopno prek: http://www.mlad.si/files/knjiznica/med-otrostvom-in-odraslostjo_analiza_polo%C5%BEaja_mladih_v_sloveniji_2009.pdf (20. junij 2014).
29. Razpotnik, Špela. 2011. It is all up to me : access to education and the discourse of individual responsibility. *Teorija in praksa* 48 (5). Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip2011_5_Razpotnik.pdf (20. junij 2014).
30. Silvija. 2014. Intervju z avtorico. 24. junij.
31. Statistični urad Republike Slovenije. 2009. *Mladi v Sloveniji*. Dostopno prek: <http://www.stat.si/doc/pub/mladi2009-SLO.pdf> (21. junij 2014).
32. Svetlik, Ivan in Ilič, Branko, ur. 2004. *Razpoke v zgodbi o uspehu. Primerjalna analiza upravljanja človeških virov v Sloveniji*. Ljubljana: Založba Sophia.
33. Tanja. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 24. junij.
34. Tim. 2014. Intervju z avtorico. Ljubljana, 26. junij.
35. Ule, Mirjana. 2008. *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
36. Ule, Mirjana N. in Renata Šribar. 2008. *Položaj in družbene možnosti deklic in deklet v EU : s poudarkom na izobraževanju*. *Teorija in praksa* 45 (3–4). Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20083-4_Ule_Sribar.pdf (20. junij 2014).
37. UMAR. 2013. *Ekonomski izzivi 2013. Spremembe stanja in reforme na trgu dela v obdobju krize*. Dostopno prek: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/izzivi/2013/trgdela.pdf (20. junij 2014).
38. OECD. 2014. Better Life Index. Slovenia. Dostopno prek: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/slovenia/> (20. junij 2014).
39. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. 2013. *Sezonski dvig brezposelnosti po končanem šolanju*. Dostopno prek: http://www.ess.gov.si/trg_dela/aktualno_o_trgu_dela (20. junij 2014).